

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**ФИЛОСОФИЯ ЖАНА САЯСИЙ-УКУКТУК
ИЗИЛДӨӨЛӨР ИНСТИТУТУ**

**К.КАРАСАЕВ атындагы
БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.09.16.534.**

**Кол жазма укугунда
УДК: 101.(575.2) (043.3)**

АЛЫМКУЛОВ МАРАТ САПАРБЕКОВИЧ

**Экологиялык коопсуздук философиялык
анализдин объектиси катары**

09.00.11 – социалдык философия

**Философия илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын
авторефераты**

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр Институтунун тааным теориясы, философиянын жана илимдин тарыхы бөлүмүндө аткарылды.

Илимий консультант: философия илимдеринин доктору, профессор
Тогусаков Осмон Асанкулович

Расмий оппоненттер: философия илимдеринин доктору, профессор
Какеев Аскар Чукутаевич

философия илимдеринин доктору, профессор
Амердинова Магира Мунаждиновна

философия илимдеринин доктору,
профессордун м.а.
Токоева Гулдана Самидиновна

Жетектөөчү мекеме: Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин философия жана илимдин методология кафедрасы 720033
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547.

Диссертациялык иш 2017-жылдын 24- мартында саат 12.00.дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр Институтунун, К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин жана Кыргыз-түрк «Манас» университетинин алдындагы философия илимдери боюнча докторлук (кандидаттык) жана маданият таануу боюнча кандидаттык диссертацияларды коргоо үчүн түзүлгөн. Д.09.16.534 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасында таанышууга болот (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.).

Автореферат 2017-жылдын 20-февралында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты, а.и.к.

Н.С. Акматова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу акыркы мезгилдерде коопсуздук маселеси бардык көрүнүштөрүндө өзгөчө курчуп бара жаткандыгы менен шартталган. Предметтик-практикалык ишмердүүлүктө байкалып, улам жогорулап бара жаткан адамзат активдүүлүгү, көптөгөн катаклизмдер, глобалдык мүнөздөгү түрдүү коркунучтар коомду коопсуздука муктаждыкты курчутту, өзгөчө экологиялык. Мунун баардыгы адамдын өзүнө терс таасирин тийгизип, социотабияттык болмуштун ички бүтүндүгүн бузууга алып келет. Ушуга байланыштуу, моюнга алуучу нерсе, жакындап келе жаткан «экологиялык коллапстын» алдын алуу боюнча теоретикалык жана практикалык иш-чаралардын рационалдык негизин түзүүгө мезгил жетти. Коопсуздук феноменин анын маныздык аныксыздыгынын, социалдык-практикалык маанилүүлүгүнүн жана конкреттүү-бүтүн түшүндүрүлүшүнүн натыйжасында изилдөө өзгөчө ар түрдүүлүкө жана ургаалдуулукка ээ болот. Бул жерде, заманбап экологиялык маселени чечүүнүн милдеттүү жана олуттуу атрибуту болуп аталган көрүнүштүн башкы мүнөздөмөсү катары кызмат кылган экологиялык коопсуздуктун манызын изилдөө эсептелет.

Экологиялык коопсуздуктун калыптануу жана албетте өнүгүү контекстинде кеп нугу нравалык-гуманистик, рухий-баалуулук жобосу жана адамзат, дегеле жалпы дүйнө үчүн андап билүү нормалары туурасында болуусу ыктымал. Аталган аспектиде өнүгүүчү феномен катары экологиялык коопсуздуктун функцияланышуусуна анализ жүргүзүү философиялык-эпистемологиялык өнүттө изилденип жаткан объекттин болмушунун кандайдыр-бир конструкциясына ээ болот. Анын натыйжасында экологиялык коопсуздукту философиялык изилдөө өзгөчө XX кылымдын сонунда аталган маселенин ааламдашуусуна байланыштуу актуалдаша баштаган.

Экологиялык коопсуздуктун феноменин философиялык изилдөөгө токтоло турган болсок, анда өзгөчө илиминин спецификасына карабастан биз изилденип жаткан объекттин манызын толугураак камтып, ага сүнгүп кире алабыз. Философиялык ойлом, белгилүү болгондой, бул чыгармачылык рефлексия, ошондуктан экологиялык коопсуздук маселесин изилдөө албетте философиялык когнитивдуу ыкманы талап кылат. Андан тышкары философия менен дүйнөгө көз караш илим катары дайыма адамдардын ан-сезиминде өзгөчө орунду ээлеп келген жана бир катар себептер менен байланышкан. Биринчиден, ал интеграциялык ролду аткарган, б.а. ар кыл илимдерди объективдүү дүйнөнү жана жеке өзүн таанып билүү ишинде бириктирген. Экинчиден, дүйнөнү изилдөөдөгү философиялык дүйнөгө көз караш жеке билимдердин, алардын суммасынын үзгүлтүксүз топтолуусун шарттаган. Башкача айтканда,

болмуштун ыкмасы катары объекттин сындык ойломунун негизинде акыл-эсин кенейткен.

Экинчи жагынан, экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу маселесин философиялык изилдөө анын спецификалуулугуна карабастан жана реалдуулукта түзүлүп, коомдун социалдык-экономикалык өзгөрүүсүнүн контекстиндеги анын өзгөчөлүктөрүнө ой жүгүртүү жана дегеле бизди курчап турган дүйнөнүн көп жүздүүлүгү үчүн абдан маанилүү. Адамзат ишмердүүлүгү радикалдуу түрдө ойлом образын эле эмес, дегеле жалпы курчап турган дүйнөнүн өзүн да (таанылгыстай кылып өзгөртө алат). Ар бир адамзат доору бизди чөйрөнүн жаны өзгөрүүлөрүнө, табияттын күтүүсүз көрүнүштөрүнө жакындатат. Ушуга байланыштуу, экологиялык коопсуздукту кароодогу, комплекстик, философиялык ыкма «коом-табият» системасындагы деструктивдик процесстерде болуп жаткан түздөн-түз чагылууну ачып берүүгө шарт түзөт. Ошондуктан бүгүнкү күндүн ан-сезимдүү талабы – бул экология маселесин жалпы жана экологиялык коопсуздуктун бардык деңгээлдеринде комплекстүү изилдөө жана аталган процесстердин практикалык ченемдеги технологиялардын универсалдуулугу.

Ошол сыңарындай экологиялык коопсуздук маселеси Кыргызстандын эгемендүүлүккө ээ болуусуна байланыштуу улам актуалдаша баштады, эгерде өзгөчө уулу зат калдыктарынын, муздардын айланасында, Кумтөр маселесин ж.б.у.с. эске ала турган болсок, экологиялык мүнөздөгү маселе акырындык менен социалдык-саясий айдынга өтүп кетти. Бул жерде таасын көрүнүп тургандай, коопсуздук маселеси кыйла курчутка жана чыналууга ээ болууда. Экологиялык коопсуздук проблемасы Кыргызстанда эле эмес, дүйнөлүк глобалдык проблема системасында негизги болуп келүүдө. Жогоруда көрсөтүлгөндөн баардыгы коопсуздуктун жеке теориясын иштеп чыгуудагы жаркын келечекти ачып берет жана аталган теманын тандоосун шарттаган.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы 2013-2017-жж. аралыгындагы Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн Улуттук стратегиясы менен байланышкан жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Диссертациянын негизги максаты болуп коопсуздук феноменине философиялык анализ жүргүзүү, анын тарыхы жана спецификасы менен шартталган заманбап Кыргызстандагы калыптануусунун өзгөчөлүктөрүн ачып берүү эсептелет.

Коюлган максатка жетүү үчүн изилдөөнүн төмөнкүдөй милдеттери аныкталды:

- экологиялык коопсуздуктун табияттык жана социалдык-маданий башаттарын изилдөө;

- дүйнөгө көз караштын эрте формаларындагы экологиялык коопсуздук маселесинин эволюциясына байкоо жүргүзүү;

- дүйнөлүк философия контекстиндеги коопсуздуктун маңызынын экспликациясын аныктоо;

- салттуу кыргыз коомундагы экологиялык коопсуздук элестетүүнүн өзгөчөлүктөрүн ачып берүү;

- экологиялык коопсуздуктун система-структуралык анализин ачып берүү;

- экологиялык коопсуздуктун калыптануусундагы жана өнүгүүсүндөгү экологиялык аң-сезимдин жана маданиятынын ордун аныктоо;

- экологиялык коопсуздукту окуунун заманбап абалын изилдөө;

- ааламдашуу шарттарындагы экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн негизги тенденцияларын жана өзгөчөлүгүн ачып берүү;

- заманбап Кыргызстандагы экологиялык коопсуздуктун калыптануусунун өзгөчөлүктөрү менен улуттук коопсуздуктун контекстинде келечектерин аныктоо;

Изилдөөнүн илимий жанылыгы. Кыргызстанда азыркы мезгилге чейин экологиялык коопсуздук маселесин изилдөөгө арналган комплекстүү философиялык анализ жүргүзүлгөн эмес. Ошол себептен, проблеманын каралышы эле да илимий жанылыгы бар десек болот. Мындан тышкары, изилдөөнүн инновациялык аспекти болуп төмөнкү учурларды таандык кылууга болот:

- “экологиялык коопсуздук” түшүнүгүнүн маңызы ачылды;

- экологиялык коопсуздук маселесинин “коом-жаратылыш” системасынын өнүгүшүнүн контекстинде тарыхый-логикалык байланышы ачылып берилди;

- экологиялык коопсуздук маселесин философиялык рефлексиясынын маңызын ачуу зарылчылыгы негизделди;

- экологиялык коопсуздук маселесин чечүүдө ноосферанын мааниси ачып көрсөтүлдү;

- экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн негизги түшүнүгүнүн тенденциялары анализге алынды;

- экология маселесин чечүүнү жөнгө сала турган «коопсуздуктун экофилософиясы» жаны предметин киргизүүгө аракет жасалды;

- полимаданий мейкиндиктин контекстиндеги экологиялык коопсуздуктун маңызы ачылып берилди;

-экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн калыптануусундагы экологиялык ан-сезимдин жана маданиятын ролу көрсөтүлдү;

-заманбап Кыргызстандагы экологиялык коопсуздуктун аксиологиялык мазмуну ачылып берилди;

-заманбап реалийинин контекстиндеги Кыргыз Республикасындагы экологиялык коопсуздук системасынын калыптануу процесси анализге алынды;

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык жана теоретикалык негиздерин коопсуздук, социалдык экология, коом жана мамлекет маселелери боюнча ата-мекендик окумуштулар эле эмес, чет элдик ойлор, философиянын, саясат таануунун, социологиянын эмгектери, көз караштары, идеялары жана жоболору түзөт.

Методологиялык изилдөө дүйнөнүн таанылуусунун материалистик жана диалектикалык принциптерине негизделет. Диссертациялык изилдөөнү концептуалдуу кароодо автор томонку илимий изилдөөнүн принциптерине таянды тарыхыйлуулук, системалуулук, формалдык-логикалуулук, абстракция, аналогия ж.б.у.с. колдонулду. Кыргыз салттуу коомунун цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен системалык-бүтүндүк, маданий-цивилизациялык ыкмалар кенир колдонулат.

Коргоого сунушталуучу негизги жоболор:

1. Экологиялык коопсуздук тарыхый жактан өнүгүп, перманенттүү түрдө дүйнөгө көз караштын илимге чейинки формаларында ан-сезимдүү рационалдык жана прогноздук чөйрөдөгү объекттин максаттуу трансформациялануусунун өбөлгөсүнө ээ болгон адамдын өзгөчө бир социалдык жана рухий муктаждыгы катары көрүнгөн. Бул жерде бүгүнкү күндүн реалийинин контекстиндеги экологиялык коопсуздуктун тарыхый-логикалык байланышынын жеке-философиялык анализи аркылуу изилдөө көпчүлүк жагынан «коом-табият» системасын комплекстүү бирдиктүүнү кабыл алууну шарттайт.

2. Коопсуздук, туруктуулуктун детерминанты, табияттын туруктуу негиздерин жана адамзаттын пайда болуусун сактоо катары мүнөздөлүү менен адамдын табият менен болгон гармониялык бирге жашоосун жөнгө салат. Адамзат ан-сезиминин өсүүсүнүн жана турмуштук практикалык тажрыйбасынын жардамы аркасында коопсуздуктун манызы болжолдуу бирдиктүүнү ар кыл окумуштуулар менен коомдук ишмерлердин эмгектеринде объективдүүлүккө, системалуулука, рационалдуулука ээ болуп, адамзат болмушунун ажырагыс бир бөлүгү болуп калат. Ушуга байланыштуу, коопсуздуктун экофилософиясы жаны илимий парадигма катары жалпы эле коопсуздук феноменин изилдөөнү жөнгө салбастан, адамдын табият менен “козволуцияда” болгон гармониялдуу жана коопсуз бирге жашоосун изилдейт.

3. Кыргыздар алмустанан бери табиятка болгон кылдат мамилени сактап келүү менен өзүн курчап турган чөйрөдөн бөлгөн эмес жана албетте, өзүн ага карама-каршы койгон эмес. Ошондуктан, индивиддин табият менен болгон окшоштугу олуттуу салттуу философиялык идеялар менен берилген кыргыздардын дүйнө түшүнүмү үчүн тийиштүү мүнөздүү болгон (философемалар жана экологемалар). Ошондуктан, коопсуздук категориясы адегенде кыргыздардын салттары үчүн экосистеманы «көнүмүш» дүйнө түшүнүмдү колдоо жана сактоодо таандык болгон. Андан тышкары, кыргыз дүйнө таанымында табият жана коопсуздук кээде окшош түшүнүктөр, конкреттүү-тарыхый процесстеги жеке системанын функциялануусунун негизи катары кабыл алынат.

4. Экологиялык коопсуздуктун манызынын анализи көрсөтүп тургандай, «коопсуздук» түшүнүгүнүн илимий таанымы (философиялык анализдин контекстинде) «адам-коопсуздук-табият» карым-катнаштарын изилдөөдөгү жаны ыкма менен шартталган. Коопсуздуктун мындай системага кирүүсү албетте, улам күчөп бара жаткан антропогендик фактор менен эле эмес, экосистеманын бузулуусу менен да байланышкан. Ошентип, өзгөчө ролду коопсуздук этико-аксиологиялык рефлексиянын зарыл компоненти катары коопсуздук ойнойт. Адамзат болмушунун бүтүндүгүн билдирүү жана сактоо менен коопсуздук антиэкологиялык идеяларды экологиялык баалуулуктар жана маданияттар менен тен салмактайт. Коопсуздуктун ар кыл аспектилерин изилдөө (онтологиялык, аксиологиялык жана гносеологиялык) коопсуздук маселесин сапаттуу кабыл алуусун жөнгө салат.

5. Экологиялык ан-сезим - бул, баарынан мурда, коомдук ан-сезимде табияттын өзүнүн объективдүү мыйзам ченемдүүлүгүндө негизделген адамдын табият менен болгон бирдиктүү иш-аракетинин объективдүү чагылдырылышы. Демек, экологиялык ан-сезим бул жөн гана ан-сезимдин формасы эмес – бул адамдын таанымдык-практикалык ишмердүүлүк процессинде адамдын табият менен болгон гармониялуу тен жашоосуна “адам-жаратылыш” системасынын жана болмуштун адекваттуу чагылдуусуна багытталган ан-сезим.

6. Экологиялык коопсуздук, социумдун пайда болуусунун туруктуулугун камсыз кылууга багытталган «коом-табият» системасынын бирден-бир негизги категориясы катары жалпы эле биосферанын туруктуулугун сактоону шарттайт. Ага карабастан, экологиялык коопсуздук изилдөөнүн ар кыл методдору сыяктуу жалпы эле коопсуздуктун манызын анализге алган көптөгөн окумуштуулардын жана ар кайсы дисциплиналардын, методтордун ой жүгүртүүлөрүнүн объектиси болуп калат. Философиялык түшүнүктүк-категориалдык аппарат аркылуу болгон коопсуздуктун манызына болгон анализ изилдөөнүн рационалдык

жана комплекстик мүнөзүн боолголоп, кынтыксыз түрдө табиятты сактоону калыптандыруунун негизин түзөт.

7. Комплекстик мүнөз аркылуу социалдык, маданий жана табияттык сыяктуу чөйрөлөрдү бириктирүү жолу менен коопсуздук феноменин изилдөө дефинициянын манызына тереңдеп кирүүгө шарт түзүп, албетте, аталган көрүнүштү таанып билүүдөгү адамзат ойломунун горизонтторун кеңейтет. Демек, экологиялык коопсуздукту түшүнүү коомдун жаны жогорку сапаттагы базалык негиздеринде жана экологиялык ойломдун парадигмаларында басым жасалган жаны чектерге, дүйнө көз караштык көрсөтмөлөргө жана баалуулуктарга ээ болот.

8. Ааламдашуу доорунда илим менен техниканын жетишкендиктери коом менен коопсуздуктун экологиялашуусунун социомаданий өнүгүү процессинде эле чагылдырылбастан, адамды өзүнүн табияттык болмушунан четке кагуу менен коомдун салттуу маданий баалуулуктарын трансформациялайт. Бул жерде, нукура реалдуулук катары «эгоцентризмден» баш тартууну жана абсолюттуу тен баалуулук жана маанилүүлүк катары объективдүү реалдуулукту таанууну эсептөөгө болот. Ушуга байланыштуу, экологиялык маданияттын манызы экологиялык ан-сезимдин компоненттеринин жыйындысын, моралдык-этикалык нормаларын жана рухий баалуулуктарын социотабыттык мамиле берүүчү зарыл социалдык-динамикалык процесс катары актуалдашат.

9. Узакка созулган мүнөздү кабыл алган дүйнөдөгү татаал социалдык-экологиялык кырдаал жалпы эле экологиянын манызы маселесине болгон мамлекеттик түзүмдөрдүн, илимий чөйрөнүн, коомчулуктун жогорулатылган көнүл буруусу менен эле эмес, белгилүү бир жүрүм-турумдук стереотиптер, социумдун салттуу табияттык баалуулуктарына жакындашуусу менен да мүнөздөлөт. Бул нерседен качып кутула албайбыз, анткени кыргыз этносу үчүн бул табияттык чөйрөнү сактоо ишинде көнүмүш жана зарыл болуп эсептелет. Экологиялык коопсуздук, социо-табияттык-детерминацияланган феномен катары социотабыттык эле эмес, социалдык реалдуулук жаатында да дүйнө көз караштык көрсөтмөлөрдү, нравалык принциптерди, баалуулук ориентацияларды сактоону жана көбөйтүүнү жөнгө салат.

Диссертациялык изилдөөнүн теоретикалык жана практикалык мааниси. Автордун тыянак жана сунуштары экологиялык проблема менен иш алып бара жаткан ар кайсы денгээлдеги мамлекеттик кызматкерлерге пайдасы тийет жана ошондой эле экология проблемасын практикалык экологиялык коопсуздуктун конкреттүү планын түзүүдө керектелет.

Ошондой эле автордун жоболору жана корутундулары Кыргызстандагы экологиялык коопсуздук маселелери боюнча илимий-изилдөөчүлүк иште, андан тышкары философия, саясат таануу,

конфликтология, экология боюнча лекциялык, семинардык сабактарды өткөрүүдө, Кыргыз Республикасында эффективдүү экологиялык коопсуздукту өткөрүү боюнча иш-чараларды иштеп чыгууда колдонулушу ыктымал.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Кыргыз Республикасынын өнүгүүсүнүн шарттарында философиялык анализдин контекстинде экологиялык коопсуздука комплекстүү илимий изилдөө ата мекендик илиминде биринчилерден болуп жүргүзүлүүдө. Экологиялык коопсуздук маселеси боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары милициянын генерал-майору Э.Алиев атындагы ИИМ академиясынын угуучуларына, курсанттарына жана өздүк курамына лекциялык, семинардык сабактарды жана кызматтык даярдыкты өткөрүү мезгилинде берилди.

Диссертация өз алдынча аткарылган илимий изилдөө болуп эсептелет. Диссертациянын жарык көргөн эмгектери жана коргоого сунуш кылынган жоболору автор тарабынан жеке аткарылган жана иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы. Изилдөөнүн негизги идеялары жана жоболору эл аралык жана республикалык илимий-теоретикалык, илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда жана тегерек столдордо апробацияланган: 1) эл аралык илимий-практикалык конференция: «Экологическая политика современного Кыргызстана» (г.Бишкек, 2014); 2) эл аралык илимий-практикалык конференция: «Экономическая безопасность России: социокультурное и антропологическое измерение». «Экологический смысл понятий «устойчивое развитие» и «экологическая безопасность» на примерах Российской Федерации и Кыргызстана» (–Н.. Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2014г. –Вып. 9.); 3) Кыргыз милициясынын түзүлгөндүгүнүн 90 жылдыгына арналган эл аралык илимий-практикалык конференция: «Милиция Кыргызстана: история и современность». «Экологическая безопасность как философская проблема» (г.Бишкек, 2014); 4) эл аралык илимий-практикалык конференция: «Наука и образования в современном мире». «Природные и социально-культурные истоки экологической безопасности в условиях глобализации» (Карагандинский университет «Болашак», 2015); 5) «Теоретико-методологические основы исследования экологической безопасности» (Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. –№3-. 2015); 6) «Анализ проблемы экологической безопасности» (Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан. №3. 2015); 7) материалы IX-Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. Социально-

философские проблемы экологической безопасности (Чебоксары, -№3(9). 2016 г.) и др.

Илимий изилдөөнүн натыйжалары жарым-жартылай төмөнкү макалаларда чагылдырылган: «Среда человека» (2013г.) корреспондент-мүчө, филос.и.д., проф. Тогусаков О.А. менен тең авторлош; «Экологическая безопасность» (2016г.). Диссертациянын темасы боюнча автор тарабынан 50 гө чукул илимий эмгек төмөнкү журналдарда жарык көргөн: «Вестник Национальной Академии наук Республики Казахстан», «Наука и новые технологии», «Вестник КНУ», «Вестник Института философии и политико-правовых исследований», «Вестник Академии МВД КР» ж.б., андан тышкары илимий-практикалык жана теоретикалык конференциялардын материалдарында, анын ичинде: 14 макала чет элдик басмада, анын ичинен 10 макала РИНЦ илимий басмасынан жарык көргөн.

Иштин структурасы диссертациялык изилдөөнүн максаты, милдеттери жана логикасы менен шартталган. Диссертация киришүүдөн, 9 параграфты камтыган үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилденип жаткан теманын актуалдуулугу ачылат, маселенин иштелип чыгуу денгээли, иштин максаты менен милдеттери, предмети менен объектиси аныкталып, методологиялык негизи жана илимий жаңылыгы аныкталды, коргоого сунушталган негизги жоболор, диссертациянын теоретикалык жана практикалык мааниси көрсөтүлдү.

«Экологиялык коопсуздук туурасындагы элестөөлөрдүн эволюциясынын тарыхый-философиялык анализи» аттуу биринчи бапта экологиялык коопсуздук маселесинин генезиси, пайда болуусу, өнүгүүсү, ата-мекендик жана чет элдик окумуштуулар менен ойчулдардын эмгектериндеги коопсуздук маселесин түшүнүүнүн негизги аспектилері каралат.

«Дүйнөгө көз караштын илимге чейинки формаларындагы экологиялык коопсуздук маселеси» деген биринчи параграфта автор коопсуздук тарыхый жактан өнүккөн деп эсептейт: жашап кетүү, табияттык ресурстар, таасир берүү чөйрөлөрү үчүн болгон күрөш – мунун баары коопсуздуктун ар кыл формаларынын чынжырчасындагы ааламдашуучулук тарыхтын кичине бөлүгүн гана камтып турат.

Бул жерде адам алмустактан бери эле өзүнүн жашоосунун муктаждыктарынан келип чыгуу менен дүйнөнү ишмердүүлүк менен чагылдырган. Коргоо өзүнүн эле эмес, табияттык болмуштун да жаны детерминанттарын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктаган. Экинчи

жагынан, өзүнүн коопсуздугуна ой жүгүртүү менен ал акырындык менен объектти түшүнүүгө келген, анткени коопсуздук объекттин манызын түшүнүүдөгү ачкыч болгон. Өзүн жырткыч жаныбарлардан, жаан-чачындуу күндөн коргонуу жөндөмү акырындык менен адамды өзүнүн тандалуусун жана өзгөчөлүгүн андап билүүсүнө алып келген. Автордун пикири боюнча, акырындык менен адамдын пайда болуусунун коопсуздугу дүйнө көз караштык баалуулуктардын көлөмүнүн жогорулоосуна, инсандын, коомдук болмуштун калыптануусуна алып келген. Башкача айтканда, коопсуздукту түшүнүү менен байланышкан негизги маселе адамдын өзүндө турган жана аны дайыма анын пайда болуу учурунан баштап коштоп жүргөн. Курчап турган болмушту таанып билүү эле эмес, реалдуулукту алдыга озуп чагылдыруу да эмне үчүн зарыл болгон. Автор бир коомдук-экономикалык формациядан же коомдук-тарыхый процесстен башкасына өтүүсү социумдун коопсуздугунун жаны (кыйла жогорку) деңгээлге кайра куруусун элестеткен. Башкача айтканда, коопсуздук адамдардын өзүнчү бир тобуна таандык бир эле коомдук-экономикалык формацияга абсолюттуу бекитилген мүнөздү алып жүрбөйт, ал бардык дүйнөлүк ааламдашуучулук процесстеги социумдун жашоо ишмердүүлүгүнүн маанилүү компоненти.

Андан тышкары, андан аркы анкоо-материалистик элестөөлөр (миф, анимизм, тотемизм ж.б.) талашсыз түрдө, дүйнөнү рухий таанып билүүнүн түзүүчүлөрү катары ошол мезгилдеги адамдардын ан-сезиминде аныксыздыктарды жана коркунучтарды алдын алууда чон роль ойношкон. Курчап турган дүйнөнү шыктандырып, ага жогорку табиягы күчтөрдү берүү жана эмоционалдык түрдө объектти кооздоо менен өз жүрүм-турумдарында салыштырмалуу системалуулукту жана тактыкты беришип, ошону менен бирге жүрүм-турумдар менен иш-аракеттердеги туруктуулуктун өбөлгөлөрүн түзүшкөн. Дайыма болуп туруучу тынчыздануу, кайгы-капанын алдындагы коркунуч адамды Кудайдын алдына алып келет. Абсолюттуу күчкө, б.а. Кудайга болгон Ишеним салыштырмалуу түрдө эртенки күндөгү ишенимдүүлүккө алып келет жана анын жан-дүйнөлүк тен салмактуулугун колдоого алат. Албетте, диндин пайда болуусу менен социалдык процесстерди тескөө иши болот, ал эми бул адамдын ан-сезиминде ишенимдүүлүктүн, коргоолуулуктун жана куткарылуучулуктун өбөлгөлөрүн түзөт.

Дүйнөнүн диний дүйнө көз карашы адамдын жашоосун тигил жана бул жактык дүйнө деп бөлгөн. Тигил жактык дүйнө адамдарда коркунучту, кооптонууну, чочулоону пайда кылган, ошондуктан ушунун баарынан коргонуу кудайлык осуяттарды, ишенимди жана ылайыктуу жүрүм-турум жана дүйнө көз караштары менен жогорку күчтү жана ишенимди боолгологон. Кудайга болгон Ишеним бейпилдикке жана өзүн-

өзү сактоого болгон ишенимди калыптандырган. Ошондуктан адамзат дүйнөсү өнүгө электе дүйнө сыяктуу Кудайлык түбөлүктүү акыл-эстүү болмуштун нравалык манызы менен толтурулган.

Ошентип, дин алмустактан бери эле рухий тазарууну, тынчтанууну жөнгө салып, объект менен болгон өз ара коопсуз карым-катнашты аныктаган. Мунун баардыгы ишеним, рухий тынчтык жана кутулуунун жолдорун издөө менен шартталган. Андан тышкары заманбап этаптарда диний дүйнө көз караш коомдогу өзүнүн актуалдуулугун жоготпостон, адамдардын ан-сезиминде акыркы орундарды ээлеген эмес.

Жогоруда айтылгандарга ылайык, изилдөөчү коопсуздук туурасындагы элестөөлөрдүн калыптануусу мифологиялык-тилдик, андан тышкары адамзаттын өнүгүүсүнүн ар бир этабында коопсуздук камсыз кылуу адамдардын жашоо ишмердүүлүгүндө аныктоочулардан болуп калган диний элестөөлөр аркылуу өтөт деген корутунду чыгарат. Коргоо функциясын аткаруу менен адамдардын түшүнүмүндөгү дүйнөгө көз караштын бардык илимге чейинки формалары коопсуз жашоого кепилдик эле бербестен, болмуштун туруктуулугун да камсыз кылган. Автордун пикири боюнча, экологиялык коопсуздук маселеси примитивдик жана анкоо формасында пайда болуп, убакыттын өтүшү менен адам салыштырмалуу коопсуздукту сезген объекттин ан-сезимдүү рационалдык чөйрөсүнө болгон максаттуу трансформациялануусунун өбөлгөлөрүн түзөт. Андан ары, адам объекти сапаттуу жана адекваттуу кабыл алуу аркылуу рухий-нравалык өркүндөтүүгө аракет кылат. Бул курчап турган чөйрөнү сүйлөө жана эмгектик ишмердүүлүк менен бир катар акырындык менен өздөштүрүүгө алып келет. Бул жерде, коопсуздукту керектүү социалдык жана материалдык деңгээлде түшүнүүсүз жана чечүүсүз жалпы эле коомдук адамзат өнүгүүсү болмок эмес деп ишенимдүүлүк менен айтууга болот.

«Дүйнөлүк философиянын тарыхындагы экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн манызынын экспликациясы» аттуу экинчи параграфы экологиялык коопсуздук маселесинин манызын анализге алуудагы ар кыл көз караштарды жана ыкмаларды изилдөөгө арналган.

Автордун пикири боюнча, «экологиялык коопсуздук» категориясынын маныздык мазмуну изилдөөнүн объектиси катары акыркы мезгилдерде окумуштуулардын, коомдук жана мамлекеттик ишмерлердин көңүл борборунда турат. Коопсуздуктун манызы – бул объект туурасындагы биздин билимдерибиздин чаалыкпаган терендөө жана кенейүү процесси экендигин эстен чыгарбоо зарыл. Бекеринен Аристотель, маныз «бул заттын жеткен чектеги аныктуулугу», ал эми Гегель - «маныз жогору жагында жатпайт, аны ачып берүү зарыл» деп баса көрсөтүшпөсө керек. Ушуга байланыштуу, «коопсуздук» түшүнүгүнө

илимий анализ берүү көрсөтүп тургандай көптөгөн аныктамалар бар, бирок аталган түшүнүктүн так чечмелениши жок. Алардын эн башкысы – бул «коркунучтардын жоктугу» (биздин учурда – адамдын жашоосуна).

Автор андан ары тарыхый-логикалык байланышта экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн манызын анализге алуу менен Байыркы Чыгыш консервативдүү социалдык-экономикалык маданият менен мүнөздөлөт деп көрсөтүлөт, анын далили катары «Ригведага» болгон сыйынуудагы сакталып калган объектке болгон анимистик алака эсептелет. Байыркы индиялыктар үчүн табияттын коркунучтуу көрүнүштөрүн келтирбөө үчүн ыр ырдоо, сыйынуу, дубалоо мүнөздүү болгон. Көп сандаган кудайларга кайрылуу менен индиялыктар, биринчи кезекте, болмуштун негиздерин кыйратуусу ыктымал болгон коркунучтардан качууга аракет кылышкан. Бирок, объект жана адамдын турмуштук-практикалык ишмердүүлүгү туурасындагы билимдердин өсүүсүнө байланыштуу акырындык менен адамды курчап турган ар кыл коркунучтардын себептерин демифологиялаштыруу жана рационалдуу түшүндүрүү болуп өтөт. Алсак, байыркы кытай философиясында коопсуздук маселеси даосизм менен конфуцийчиликке негиз салышкан Лао-цзы (б.з.ч. VI-V кк.) жана Конфуций (б.з.ч. 551-479 –жж.) сыяктуу көрүнүктүү философтордун көңүлүн бурдурган.

Жалпы жонунан, антикалуулукта коопсуздук системалуулука жана рационалдуулука ээ болот. Бул милет мектебинин өкүлдөрү Фалесте, Анаксименде жана Анаксимандрда таасын көрүнөт. Курчап турган дүйнөнү таанып билүү менен алар дүйнөнүн башатын билдирген табияттын стихияларын боолголоп башташкан, азыркы мезгилде жана келечекте чон коркунучту жаратат дешкен. Бул туурасындагы ойлом коопсуздук, адам тагдыры, космос маселеси ж.б.у.с. туурасындагы элестөөлөрдүн андан аркы калыптануусун шарттайт. Антикалуулук мезгилинде коопсуздукту кандай болсо ошондой түшүнүү өзгөргөн. Билимдердин акырындык менен рационалдашуусу илим менен техниканын, коомдук механизмдердин ж.б.у.с. өнүгүүсүндө көрүнгөн коомдун табияттын болгон коопсуздугун камсыз кылуучу механизмдерди иштеп чыгат. Өзгөчө көңүл коопсуздуктун социалдык аспектисин изилдөөгө бурулат. Алсак, мисалы антикалык философтор Демокрит, Платон, Аристотель ар кандай коопсуздукту адамдардын бирдиктүү иш-аракеттери менен байланыштырышкан, ошондуктан коомдогу коопсуз жашоо мамлекет аркылуу камсыз кылынышы зарыл. Бул жаатта, рационалдуулук өзүнө-өзү окшош жана өзүнүн тарыхый доорунда туруктуу келет.

Андан ары илимий-рационалдык негизде «патриотизм», «милдет», «аныксыздык», «коркунуч» ж.б.у.с. түшүнүктөрдү анализге алуу жолу

менен коркунуч туурасындагы элестөөлөр тереңдетилет. Жалпысынан, коопсуздукту түшүнүү алмустактан бери эле муундар тарабынан өнүккөн татаал система катары изилденип, ал дайыма социалдык бүтүндүктү мүнөздөгөн спецификалык жана уникалдык чектерге ээ болот. Адан кийин илимий революциялар адамдардын объектке болгон дүйнө көз карашын кенейткен. Жалпы дүйнөлүк интеграциянын процесстери, улуттар алдындагы корпорациялардын пайда болуусу дүйнөлүк процесстин өнүгүүсүн жана табияттык чөйрөнү жаныча моделдештире баштаган. Коопсуздук биринчи денгээлдеги мааниге ээ боло баштаган, ошондуктан коопсуздукту түшүнүү, манызын, принциптерин жана критерийлерин тактоо адамдын абдан зарыл кызыкчылыктарын эффективдүү коргоого шарт түзүшкөн.

Коомдук өнүгүүнүн заманбап мезгили өзүнө адамдын табият менен болгон коопсуз бирге жашоосун камсыз кылуу ишинде, ар кыл ишмердүүлүктүн контекстиндеги теоретикалык корутундулардын, ар кыл илимдердин гипотезасынын, коркунучтардын анализдеринин негизиндеги коопсуздук маселесин изилдөөдөгү комплекстик ыкманы камтып турат. Алсак, заманбап илимде коопсуздук – изилдөөнүн татаалдыгына, көп аспектуулүгүнө байланыштуу кенири колдонулган түшүнүк «Россиянын коопсуздугу» сөздүгүндө берилген коопсуздуктун 500 дөн ашуун аныктамасы белгилүү. Албетте, эгерде коопсуздукту илимий өнүткө карасак, анда биздин көз карашыбызда, биздин кырдаалда азыр көптүр синонимдүү болуп «корголуучулук» жана «туруктуулук» түшүнүктөрү эсептелет. Диссертант эсептегендей, корголуучулук таанылган жана таанылбаган, жалпы жана жеке, сандык жана сапаттык ж.б.у.с. көрүнүштөрдүн ортосундагы таасын дифференцияланган сызыкты боолгологон. Алсак, мисалы, «корголуучулук» түшүнүгү илимге жана философиялык чейинки мааниде бардык нерседен болгон ишенимдүү коопсуздук абалын түшүндүргөн. Ал өзүнүн жашоо ишмердүүлүгү, өз кызыкчылыктарын жана эн башкысы жашоосун коргоо максатында адекваттуу карама-каршы коюу үчүн түздөн-түз коркунучту түшүндүрүүдө колдонулган. Акырындык менен жакшы эмоциялар, сезимдер элестетүүлөрдөн болуп калышкан, өз кезегинде таанылбаган, коркунучту пайда кылуучу көрүнүштөр менен процесстер тескерисинче четке кагуучулардан болушуп, мээримдүү болушкан эмес.

Андан кийин корголуучулук түшүнүгү кийинчереек пайда болгон «коопсуздук» түшүнүгүнө кыйла жакын болгон. Ошондуктан корголуучулук сымал - коргоо түшүнүгүнөн туунду катары бул жерде коопсуздук түшүнүүнүн негизги манызы ачылып берилет. Экологиялык сөздүктө коопсуздук бир нече маныздык мааниде мүнөздөлөт. Алардын эн башкысы, бул инсан менен коомдун корголуусунун абалы. Автор ар

кыл булактардан көп сандаган материалдарды келтирип, дегеле коопсуздуктун манызынын өзгөчөлүгүн көрсөткөн. Бул жерде автор ааламдашуу шарттарында коопсуздуктун формалары жана аны изилдөөнүн методдору уламдан-улам жогорулоодо, ал эми коопсуздук түшүнүгүнүн өзү да туруксуз, динамикалуу жана соңуна чыкпаган бойдон кала берет деген жыйынтыка келет.

Жогоруда айтылгандарга ылайык, диссертант азыркы мезгилде экологиялык коопсуздук бардык адамзаттын башкы системалык пайда кылуучулук фактор болуп калды деп эсептейт. Социалдык карым-катнаштардын чөйрөсүнүн өнүгүүсү уламдан-улам экологиялык коопсуздуктан көз каранды болуп калууда. Аталган процесс өзүнүн жашоо ишмердүүлүгүнүн улам чон мейкиндикти ээлөөсү менен жогорулайт. Бул жерде коопсуздук феноменине ой жүгүртүү менен диалектикалык-логикалык, социалдык, маданият таануучулук, гуманитардык, табияттык, экономикалык, саясат таануучулук сыяктуу олуттуу аспектилери бөлүп көрсөтүү маанилүү.

Экологиялык коопсуздук көпчүлүк жагынан туруктуу өнүгүү концепциясынан жана «экологиялык коопсуздукту башкаруудан» көз каранды. Туруктуу өнүгүүнүн принциптерин көрсөтүү менен диссертант боолгологондой, адамды экологиялык коопсуздук контекстиндеги туруктуу өнүгүү жана башкаруу концепциясы менен бир катарда изилдөө зарыл. Мунун баары адамдын курчап турган табияттык чөйрө менен болгон бирдиктүү иш-аракеттеринин чөйрөсүндө түзүлгөн экологиялык кырдаалга өз учурунда, адекваттуу көңүл буруусун шарттамак. Ушуга байланыштуу, бизге социалдык философиянын жана социалдык экологиянын – коопсуздук экофилософиясынын алкагында жаны илимий дисциплинаны түзүүсү сунушталат. Аталган илим философиялык анализдин контекстинде жана коомдогу экологиялык коопсуздуктун элестөөсүнүн эволюциясында табияттык чөйрөнү коргоону изилдөөгө багытталат. Башкача айтканда, XXI кылымда философиялык рефлексиянын контекстинде экологиялык коопсуздукту изилдөө коомдун рухий өнүгүүсүн жөнгө салып, планетардык масштабдагы социумдун экологиялык жашоо ишмердүүлүгүн камсыз кылуунун негизги багыттарын аныктайт. Коопсуздуктун экофилософиясы илим катары коопсуздук феноменин бүткүл адамзат болмушунун субстанциясын камтып турган коэволюциялык процесстин ажырагыс фактору катары жөнгө салат. Бул жерде коопсуздуктун экофилософиясы – бул негизи болуп адамдын эле эмес табияттын да жалпы коопсуздугу эсептелген туруктуу өнүгүүнү түзүүгө жана сактоого багытталган коопсуздуктун феноменин жана көп аспектуулүгүн изилдеген илим. Коомдук ан-сезимдин бардык чөйрөлөрүн интеграциялоо менен экологиялык

коопсуздук объект маселесин, адамзат дүйнө көз карашын таанып билүүнү олуттуу түрдө кенейтет. Коопсуздуктун экофилософиясы жаны парадигма катары адамдын табият менен болгон гармониялуу жана коопсуз тенжашоосун изилдөөсү зарыл. Ошондуктан экологияда адегенде чөйрөгө болгон кылдат мамиле кездешет, анда коопсуздук табиятка болгон этият, зыянсыз алаканы баса белгилейт. Ал эми мунун баары анализдин философиялык контекстинде бардык маселелерди бир бүтүндүккө болгон синтезин шарттайт. Ошондуктан биз экологиялык коопсуздуктун маанилүү идеясы болуп гармониялуу бирге жашоо эле эмес, философиялык ыкманын оптималдуулугун, эффективдүүлүгүн жана рационалдуулугун эске алуу менен «адам-чөйрө» коопсуз бирдиктүү иш-аракети да эсептелет деген жыйынтыка келебиз.

«Экологиялык коопсуздук ата-мекендик философияны изилдөөнүн предмети катары» деген үчүнчү параграфта өзгөчө кыргыз элинин дүйнө көз карашына көңүл бурулат. Жалпыга маалым болгондой, жүрүм-турумдардын социалдык-этикалык эрежелери, бардык жандууга болгон нравалык мамиле, табият менен болгон бирдиктүү иш-аракеттеги туруктуу жана акыйкаттуу башталыштарды издөө, мунун баары кыргыз эли үчүн мүнөздүү.

Социалдык-турмуштук тажрыйбанын негизиндеги коопсуз, гармониялуу жашоо байыркы кыргыздардын иш-аракеттерин шарттаган. Алсак, мисалы, кыргыздардын көптөгөн тотемдик мифтеринин негизинде адамдын жаныбарлар дүйнөсү менен болгон коопсуз кепилдүү жашоосу туурасындагы элестөөлөр жатат. Көпчүлүк учурларда курчап турган чөйрөнү туюм-сезимдик жана стихиялуу кабыл алуу менен кыргыздар карым-катнаштардын туруктуулугуна, билимсиздиктен, алардын пикиринде, демек, табияттык стихиялардын коркунучунан четке чыгуу менен өнүгүүнүн ырааттуулугуна аракет кылышкан. Табияттык стихияларды билбөөчүлүк көпчүлүк жагынан коркунучту жана кооптуулукту туудурган, ошондуктан катаал табияттык күчтөрдү кудайлаштырышкан. Бирок синкреттик дүйнө көз караштын натыйжасында экологиялык коопсуздук маселеси өзгөчө түзүлгөн түшүнүк катары бөлүнгөн эмес. Бул курчап турган дүйнөнүн ырааттуулуксуздугу, стихиялуулугу жана анкоолугу менен түшүндүрүлгөн. Башкача айтканда, «экологиялык коопсуздук» түшүнүгү бүтүн динамикалык система катары ар тараптан изилденген эмес, болгону өзгөчө дүйнө туюм жана дүйнө түшүнүм катары туюм-сезимдүү жана акыл-эстүү кабыл алынган эмес. Коопсуздук адамзат жашоосунун логикалык жетишкендигинде негизделген курчап турган дүйнө туурасындагы табигый кам көрүү катары кабыл алынган.

Албетте, кыргыз элинин өзүнүн коопсуз жашоосун андап билүүсүз өтпөй койгон жок, белгилүү бир сандагы аскерлерди, сакчыларды колдоо эмне зарыл болгон. Андан тышкары, Ата-Мекенди коргоо ишиндеги демилгени, максаттуулукту, жарандык активдүүлүктү колдоо керек. Ошондуктан, кырсыктардын жана касташкан уруулардын алдындагы коркунуч кыргыз урууларын биригүүгө жана өз кызыкчылыктарын коргоого мажбурлаган. Ушуга байланыштуу кыргыз элинин коопсуз пайда болуусунун эволюциялык манызы акырындык менен сырдуулуктун, коркунучтун кандайдыр-бир ареалынан ажырай баштаган. Бул табияттын өзүнө болгон ыраазычылык сезиминин үстөмдүк кылуусу, «коопсуз» менен «коркунучтун», «табигый» менен «жогорку табигыйдын», «коом» менен «табияттын» ортосундагы кынтыксыз компромиссти издөө менен байланышкан. Максатка ылайык мындай кызматташуу адамды объект менен болгон карым-катнаштын жаны денгээлине алып чыккан. Демек, адамдын табият менен болгон карым-катнаштарынын тереңдигин элестеткен баалуулук көрсөтмөлөр да өзгөрөт.

Баса белгилей кетүүчү нерсе, кыргыз элинин дүйнө түшүнүмүндө жашоонун экстерналдуу, татаал географиялык шарттары, сырткы коркунучтары элдин ан-сезиминде терең из калтырбай кое алышкан эмес. Мисалы:

«Алыскы туугандан, жакынкы кошуна артык»

Анткени жакынкы кошуна коркунуч туулган учурларда, кубанычта рухий жактан колдоо көрсөтүп, кыйналгандарга жардам көрсөтүүгө даяр.

Автордун пикиринде, көчмөндүн жашоосунун экологиялык коопсуздугу элдин жашоо ишмердүүлүгү менен тыгыз байланышкан. Алсак, табиятты түшүнүү, социотабигый бирдиктүү иш-аракеттер туурасындагы ой жүгүртүүлөрдүн өзгөчөлүктөрү бүткүл дүйнөгө маалым «Манас» эпосунда байкалат. «Манаста» кыргыздардын рухий жашоосу, алардын жашоосунун географиялык өзгөчөлүгү, коопсуз жашоо үчүн адамдын жана жаныбарлардын чөйрөсүнө болгон карым-катнашы көрсөтүлгөн. Кыргыз элинин рухий өнүгүүсүндөгү «Манас» эпосу азыркыга чейин баа жеткис ролду аткарып келет, анткени ал өзүнө реалдуулуктун бардык чөйрөлөрүндөгү кайталангыс билимдерди камтып турат.

Ошентип, кыргыз этносундагы коопсуздук системасы дагы деле курчап турган чөйрөдөн бөлүнүп чыгып, ага өзүн карама-каршы койгон жок. Ойломдун антропоцентризми жана табиятка болгон карым-катнаш табияттык стихиялык күчтөрдү жарым-жартылай адамдаштырууда берилген. Ага мисалы катары бардык мүмкүн болгон үрп-адаттар, кандайдыр-бир дубалоолор ж.б.у.с. өткөрүлгөн курмандык чалуулар, сыйынуучулук жайлар, мазарлар эсептелет. үрп-адаттардын эрежелерин

сактабоочулук же бузуучулук абсолюттуу күчтүн жана табияттын алдындагы коркунучту туудурган. Башкача айтканда, уруунун, этностун, элдин коопсуз пайда болуусу көпчүлүк жагынан табиятка болгон гумандуу мамилени түшүндүргөн «коргоонун» белгилүү бир системаларын сактоодон көз каранды болгон. Ар бир уруу жашоосу табияттык башталыш менен тыгыз байланышта экендигин жакшы түшүнгөн, ошондуктан адам да өзүнүн коопсуз жашоосу үчүн курчап турган дүйнөгө болгон баш ийүүсүндө жана сый көрсөтүүсүндө көрүнгөн өзүнүн коопсуз пайда болуусунун элементтерин сактоого милдеттүү. Эреже катары, байыркы кыргыздарда өзгөчө орунду экологиялык аспект ээлеп турган.

Ата-мекендик адабияттын көрүнүктүү классиги Ч.Т.Айтматовдун чыгармаларында адамдын табият менен болгон карым-катнаштарындагы гуманизм идеясы, Ааламдын түбөлүктүүлүк жана адамдын жашоо чөйрөсүнө болгон коопсуз карым-катнаш маселеси берилген. Алсак, «Ак-кеме» повестинде заманбап дүйнөдөгү адамдын табият менен болгон карым-катнаштарынын татаалдыгы, адамдык сапаттарды жана коопсуз жашоонун негизин бузууга алып келүүчү катаалдык жана көңүл коштук көрсөтүлгөн. Бул жерде Ч.Т.Айтматов өзүнүн көркөм каармандарынын образы аркылуу бардык нерседеги адамзат манызынын кайталангыстыгын сактоону, табиятка болгон кылдат мамилени бергиси келген. Адамзаттын идеалдарын коргоо менен жазуучу аналитикалык-көркөмдүк жактан жалпы эле адамзатка таандык болгон маселени изилдеп, андагы нукура гуманистик баалуулуктарды эсептеп, коргогон.

Кыргыз коому жамааттык принциптердин жана көрсөтмөлөрдүн базасында өзүнүн өзүнчөлүгүн жана дүйнө көз карашын өнүктүргөн. Башкача айтканда, элдин жашоосунун коопсуздугу жашоонун салттуу түзүлүшүнө таандык болгон коомдун (кландын, уруунун, уруктун) жамааттык кызыкчылыктарынын базасында негизделип, бекиген. Ошентип, изилдөөчү эсептегендей, кыргыздардын дүйнө түшүнүмүндө табият жана коопсуздук бир эле мезгилде пайда болушкан, бул көчмөндүн жашоосунун обьективдүү шарттары, олуттуу философиялык идеялар (философемалар жана экологемалар) жана бай оозеки элдик чыгармачылык менен берилген салттуу экологиялык баалуулуктар менен шартталган. Андан тышкары, кыргыз дүйнө көз карашында табият менен коопсуздук кээде окшош түшүнүктөр, конкреттүү-тарыхый процесстеги жеке системанын функциялануусунун негизи катары кабыл алынат.

Автор эсептегендей, кыргыздардын тарыхый-философиялык салттарындагы экологиялык коопсуздук маселеси терен тамырга ээ. Алсак, мисалы, өз уруусун жогорулатуу же жети атасын билүү өз каада-салттарына болгон сый карым-катнашты эле эмес, ишенимдик

алакаларды, аны менен бирге, эң башкысы өз ара карым-катнаштардын ар кыл денгээлдериндеги коопсуз кызматташтык туурасында да маалымат берип турат. Кыргыз элинин коопсуздук маселесин анализге алууда көрүнүп тургандай, өзүнүн динамикалык өнүгүүсүндө табиятка болгон кылдат жана гумандуу мамиленин жыйындысын камтууга аракет кылган. Илимге чейинки, илимдик, диний ж.б.у.с. көз караштарды калыптандыруу жолу менен коопсуздуктун манызын түшүнүүнү кылдатташтыруу иши жүрөт. Аталган маселеге болгон бир бүтүн көз караш мындан ары түшүнүктүк-категориалдык аппараттын өнүгүүсүн жана коопсуздук маселесин түшүнүүдөгү реалдуулукту образдуу чагылдырууну жөнгө салат.

«Экологиялык коопсуздукту изилдөөнүн философиялык-методологиялык негиздери» аттуу экинчи бапта автор тарабынан экологиялык коопсуздуктун аспектилерине, ан-сезимине жана экологиялык коопсуздук маселесин изилдөөнүн заманбап абалын комплекстүү изилдөө жүргүзүлөт.

«Экологиялык коопсуздуктун чечмеленишинин аспекти» деген экинчи баптын биринчи параграфында адамзат жашоосунун заманбап этабында бирден-бир фундаменталдык жана келечектүү маселелерден болуп экологиялык коопсуздука анализ жүргүзүү болгон, өзгөчө ааламдашуу учурундагы адамдын социалдык манызынын чөйрөсү өзгөрүп, анын дүйнө көз карашы кенейип, адам «геологиялык күч» болуп калат. Мунун баары коопсуздукту онтологиялык, гносеологиялык жана аксиологиялык аспектилерде изилдөөгө шарт түзөт. Коопсуздуктун онтологиялык аспектиси коопсуздук объективдүү түрдө болмуштун ар кыл формаларында пайда болуусунда көрүнөт. «Коопсуздук» түшүнүгүнүн өзү онтологиялык жактан коркунучтардын жоктугун боолголойт, жана кандайдыр-бир «өздүк уюшулуучу» системанын алкагындагы объекттин пайда болуусуна кепилдик берет.

Белгилүү болгондой, болмуштун жалпы түзүмүндө пайда болуу менен коопсуздук адамдын болмушу, социалдык болмуш, рухий болмуш жана табияттын болмушу сыяктуу формаларында болбой кое албайт. Бул жерде изилдөөнүн предметинин өзү кандай формаларда пайда болоорун, көпчүлүк учурда коопсуздуктун жана жалпы эле коркунучтун манызын аныктайт.

Адамдын болмушу спецификалуу жана уникалдуу келет. Бул жаатта, адамдын болмушу диалектикалык биримдиктеги анын пайда болуусун адамзаттык (социалдык) жана табияттык (биологиялык) жандык катары аныктайт. Физикалык денеге ээ болуу менен адам өзүндө табияттын мыйзамдарынын күчтөрүн сынап көрөт, демек өлүп калбашы үчүн өз денесин сууктан, коркунучтардан жана башка жагымсыз факторлордон

сактоо муктаждыгы бар. Ошондуктан өзүнүн коопсуз пайда болуусу үчүн адамга рухийлүүлүк менен катарлаш өз материалдык муктаждыктарын канаттандыруусу зарыл. Бирок адамдын организми, жашоонун бардык мыйзамдарынын бийлиги алдында болуусун туюп-сезүү менен адам дайыма эле «баштапкы» табиятка болгон жоопкерчиликти коопсуз карым-катнашты андап билет. Экологиялык баланстын бузулуусу, албетте, өзү менен кошо адам үчүн коркунучтуу жана күтүүсүз кесепеттерди алып келет.

Социалдык болмуш боолгологондой, бирдиктүү иш-аракеттердин процессинде жеке адамдын болмушу жалпы эле коомдун болмушу сыяктуу эле адамдын ченеми ой жүгүртүүчү «зат» катары эле эмес, социумдун жана ал тургай жалпы эле мамлекеттин пайда болуусуна коркунуч туудурган көптөгөн кооптонуулар катары да каралат. Ошол эле мезгилде социалдык болмуштун спецификасы адам менен коомдун ишмердүүлүгүн координациялоо жолу менен коомдук коопсуз карым-катнаштарды эле эмес, адамдын өзүнүн коопсуз пайда болуусун да камсыз кыла алат.

Индивидуалдаштырылган рухий жана объективдүү рухий болмуш бири-бирин толукташып, «коом-табият» системасында болуп жаткан деструктивдик процесстерди чагылдырат. Ошондуктан болмуштун индивидуалдаштырылган формаларынын спецификасы катары объектке болгон коопсуз карым-катнашты сактоо болушу керек. Жогоруда айтылганга ылайык, онтологиялык коопсуздук болмуштун ар кыл чөйрөлөрүн бириктирүүдөгү координациялоочу ролду аткарып эле тим болбойт. Кандайдыр-бир денгээлде ишмердүүлүктүн объектисинин туруктуу тен салмактуулугун сактоо менен бифуркациянын ылайыксыз зонасын четке эле какпастан (системада флуктуация пайда болгон аймак, күтүүсүздүк түзүлөт), анын константтуулугун да камсыз кылат. Демек, ал материалдык түзүлүш менен катар рухий-нравалык коопсуздукту түшүндүргөн адамдын рухий дүйнөсүн камтып турат.

Жалпы жонунан, «коопсуздук» термини абсолюттуу коопсуздукту боолголобойт, анткени андай жок, болгону коопсуздуктун ар кыл денгээлдерин көрсөтүп турат. Ушуга ылайык, диссертант эсептегендей, коопсуздук зарыл, мыйзам ченемдүү объективдүү мүнөздү алып жүрөт, ансыз адамзат акыл-эстүү жандык катары жашай албайт.

Автордун пикиринде, адамдардын бүткүл тарыхы жана адамзат жашоосу көрсөтүп тургандай адам өзүнүн бардык иш-аракеттеринде жана жүрүм-турумдарында абсолюттуу коопсуздука аракет кылган, бирок ага жете алган эмес, анткени ал дайыма эле адамдан көз каранды болгон эмес жана болбойт дагы. Парадокстун манызы, адам абсолюттуу чындык сыяктуу эле абсолюттуу коопсуздука жетүүдөн баш тартпагандыгында

турат. Коопсуздука умтулуу – бул адам менен коом өз ой жүгүртүүсүнүн, адам өлөбү же өлбөспү, чындык деген эмне, дүйнөнү таанып билүүгө болобу? сыяктуу түбөлүктүү философиялык суроолор менен катар коркунучтардын ар кыл деңгээлдерин анализге алууну көңүл борборуна коюшкан максат. Чындыгында эле, белгилүү болгондой, бардык социалдык статустагы ар бир эле адам ж.б.у.с. өз жашоосунун шарттарын коркунучтардын толук жоктугу менен түзө албайт. Ал «салыштырмалуу коопсуздуктун» чегинде гана, б.а. коркунучтун субьективдик туюп-сезүүсүндө берилген жеткиликтүү сандагы коркунучтар менен түзө алат. Алсак, мисалы, экологиянын терс, зыяндуу таасиринен коргонуу муктаждыгы бардык индивиддерди экологиялык коллапсты болтурбоо боюнча активдүү иш-чараларды алдын алууга мажбурлайт.

Коопсуздуктун гносеологиялык аспектиси аны туруктуу болмуш, демек өнүгүү катары таанып билүүнү боолголойт. Күнүмдүк ан-сезимде, коопсуздуктун көз карашында ар бир адам, социалдык топ өз алдынча билимдерине, тажрыйбасына жана мүмкүнчүлүктөрүнө карабастан курчап турган дүйнө менен өз ара карым-катнаштарды түзөт. Демек, өз баалуулуктарын жана жүрүм-турум моделдерин өзүнүн коопсуз жашоосуна жетүү үчүн тандашат. Анын баардыгы жыйынтыгында, адамга табият менен болгон гармониялуу тенжашоонун манызын түшүнүүгө, бирок «коом-табият» бекем туруктуу системасынын жолдорун табууга жардам берет.

Автор эсептегендей, коопсуздуктун гносеологиялык аспектиси коркунучтар менен коопсуздукту эске алуу менен коомдун өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана тенденцияларын ачып берүүдө мүнөздөлөт. Белгилүү болгондой, мисалы, коопсуздуктун гносеологиялык аспектиси анын таанымынын өзгөчөлүктөрү менен түздөн-түз байланышкан. Күнүмдүк ан-сезимде коопсуздук коркунучтардан качуу же анын жоктугу катары кабыл алынат. Бирок, белгилүү болгондой, адам коркунучтун толук жоктугуна адам жете албайт, андыктан адамдын ар бир иш-аракети же актысы дайыма адамдын жашоо ишмердүүлүгүк системасында коркунучтун үлүшүнө ээ болуп турат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, коопсуздуктун аксиологиялык аспектиси адам менен коомдун өз ара карым-катнаштарын бүтүн жана жеке түшүнүүгө керек. Белгилүү болгондой, адамзат өнүгүүсүнүн эрте этаптарында эле коопсуздук өздүк болмуштун баалуулук түсүнө ээ болгон. Адам «келе турган өзүнүн өлүмү туурасындагы билимдер менен убара» экендигин моюнга алуу керек, ошондуктан анын алдында жашоонун максаты жана манызы туурасындагы маселе турат.

Адам өзүнүн жашоосунда нравалык максаттар жана иш-аракеттер менен жетекчиликке алынуу менен, ошол эле мезгилде эртенки күнгө ишенимдүүлүк жана өздүк жетиштүүлүк берүү менен толук кандуу жашоо үчүн зарыл болуп эсептелген жыргалчылыктардын болуусун зарылчылык деп эсептеген. Бирок, коопсуздук менен коркунуч адам болмушунун манызын түшүнүүнүн негизин түзүшкөн. Коомдун өнүгүүсү менен коопсуздук практикалык тажрыйба тарабынан танууланган баалуулук мааниге ээ боло алды. Анын жардамы аркасында, коопсуздук коомдук жашоого ээ болгон «субъективдүү баалуулук» катары карала баштаган. Коопсуздуктун пайдасына коркунуч менен пайда болуунун өзүнүн ортосундагы бардык карама-каршылык чечилген. Болгону адамдын чөйрө менен болгон бирдиктүү иш-аракеттеринин процессинде коопсуздук болмуштун ийгиликтүү абалынын зарыл шарты катары маанилүү болуп калган. Бул жерде адам менен коом турган коркунучтун денгээлин түшүнүү акырындык менен экологиялык коопсуздука өтүү үчүн шарттарды түзөт.

Изилдөөнүн жүрүшүндө автор тарабынан көрсөтүлгөндөй, экологиялык коопсуздуктун жогоруда берилген аспектиери коопсуз карым-катнашта берилип, табияттын кызыкчылыктарын эске алуучу, бирдиктүү иш-аракеттер процессинде биз көрүп турган ноосферанын өнүгүүсүндөгү «адам-коопсуздук-чөйрө» карым-катнаштарынын негизин ачып берүүгө шарт түзөт. Адам менен табияттын манызына анализ берүү көрсөткөндөй, тийиштүү коопсуз карым-катнаштарсыз бүтүн биосферанын функциялануусунун механизмдери динамикалуу түрдө өнүгө албайт. Демек, экологиялык коопсуздуктун аспектиери бардык жандуу заттардын жашоо ишмердүүлүгүнүн негизин түзүшүп, сапаттуу түрдө системанын карым-катнаштарынын денгээлин ачып берет.

Ошентип, диссертант баса белгилегендей, адамзаттын манызы өзүнүн социалдык болмушунун чектеринде гана таасын жүзөгө ашырылуусу менен өздүк жашап кетүүсүнө кызыкдар болгон. Диссертанттын пикири боюнча, системадагы борбордук орунду ээлөө менен коопсуздук системанын бардык компоненттеринин бирге жашоолорунун чектерин аныктоого шарт түзөт. Ар бир түшүнүктө терминдердин тобу турса, анда жалпы эле экологиялык коопсуздуктун өзүнүн изилдөөсүнүн манызы конкреттүү түрдө берилет. Демек, табиятты таанып билүү жеке системага, б.а. «адам-коопсуздук-чөйрөгө» кирген бардык түшүнүктөрдүн бирдиктүү жакындыгынан көз каранды болот.

«Экологиялык ан-сезим экологиялык коопсуздукту камсыз кылуунун фактору катары» аттуу экинчи параграфта баарынан мурда, экологиялык ан-сезимге жана адамзат цивилизациясындагы коомдук жана табияттык процесстердин терен өзгөрүүсүнө олуттуу көңүл бурулган. Бул

адамдын табият менен болгон өз ара карым-катнаштарынын тен салмактуу, туруктуу, коэволюциялык өнүгүүсүн боолголойт. Ушуга байланыштуу, азыркы мезгилде кыйла натыйжалуу болуп диалектиканын өнүгүндөгү экологиялык ан-сезимдин манызын кырдаалдык анализге алуу эсептелет. Автор эсептегендей, көптөгөн окумуштуулардын пикири боюнча, адамдардын ан-сезими «коом-табият» системасындагы окуялардын өнүгүүсүнүн мындай финалынын алдында даярдыксыз болушат. Ушуга байланыштуу, дүйнөлүк коомчулуктун алдында коюлган экологиялык маселелерди рационалдуу, адекваттуу чечүү олуттуу милдети турат.

Автордун пикиринде, объект туурасындагы адамзат билимдеринин өсүүсү гана, техносферанын пайда болуусу жана экологиянын илим катары бекилүүсү менен экологиялык ан-сезимдин өсүүсү болот.

Биринчи жолу «экологиялык ан-сезим» термини XX жүз жылдыктын экинчи жарымында социалдык илимдерде колдонулган. Н.Н.Моисеевдин, Б.М.Фирсовдун, Т.С. Смирновдун, Р.У. Биджиеванын, В.А. Ромашовдун, О.Н. Яницкийдин, Э.В.Гиросовдун ж.б. илимий эмгектеринде философиялык контексте экологиялык ан-сезим феномени чагылдырылат. Андан кийин XX жүз жылдыктын 1980-90-жж. баштап, экологиялык ан-сезим В.В.Бахаревдин, Л.Н.Савиндин, Т.В.Ивановдун, И.В.Кряждин, Д.Ж.Марковичтин, Й.Шандын, Э.Хольцердин ж.б. окумуштуулардын эмгектеринде теоретикалык жана эмпирикалык денгээлдерде изилдене баштаган.

Диссертант экологиялык ан-сезимдин көп сандагы аныктамаларын келтирет, алардын манызы цивилизациянын принциптерине кайрадан ой жүгүртүүдө жана табиятка болгон ан-сезимдүү гумандуу мамиледе турат. Автор адистешкен экологиялык ан-сезим экологиялык илимге кирди, бирок белгилей кетүүчү нерсе, ал социалдык экологияда эле эмес, башка дагы предметтер аралык дисциплиналарда да бар деп эсептешкен кээ бир окумуштуулардын пикири менен макул болот. Алсак, мисалы, геоэкологияда же глобалдык экологияда. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, экология маселесинин пайда болуусу жана өнүгүүсү менен алгачкы уруулук түзүлүштөн баштап өз жамааттыгынын туруктуу пайда болуусун камсыз кылуу үчүн адекваттуу таасир берген коомдогу муктаждык пайда болот. Кандайдыр-бир эрежелерди, иш-чараларды ж.б.у.с. иштеп чыгуу эмне үчүн зарыл болгон, албетте, ал экологиялык ан-сезимди калыптандыруунун негизи болуп калган. Андан кийин, философиялык-методологиялык анализдин контекстинде экологиялык ойлом андан ары экологиялык билимдердин базасында табиятка болгон позитивдүү мамилени өнүктүргөн жаны идеалдардын, баалуулуктардын калыптануусуна алып келет.

Андан тышкары, автор экологиялык ан-сезимдин калыптануусу экологиялык коопсуздукту сактоо ишиндеги зарыл жана маанилүү мыйзам ченемдүүлүк катары кызмат кылаарына көңүл бурат. Бирок, бул спонтандуу жүзөгө ашпастан, мыйзам ченемдүүлүктөрдүн негизинде калыптанат. Тарыхый жактан күнүмдүк экологиялык ан-сезимдин калыптануу процесси адамдын таанымдык-практикалык ишмердүүлүк процессинде стихиялуу түрдө өткөн. Абдан узак убакыт бою эмпирикалык билим теоретикалык билимдерге үстөмдүк кылып келген. Болгону техносферанын пайда болуусу жана экологиянын илим катары таанылышы менен экологиялык ан-сезим өнүгөт. Экологиялык ан-сезимдин ролу – бул баарынан мурда, адамдын коомдук ан-сезиминдеги табияттын өзүнүн объективдүү мыйзам ченемдүүлүгөндө негизделген табият менен болгон бирдиктүү иш-аракеттин объективдүү чагылуусу. Бул жердеги, мыйзам ченемдүүлүк, экологиялык ан-сезим ан-сезимдин жөнөкөй гана формасы эмес – бул адамдын табият менен болгон гармониялуу бирге жашоосуна багытталган ан-сезим, болмушту адекваттуу чагылдырууга багытталган ан-сезим, анткени адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн экологиясы адамзат ан-сезиминин бардык чөйрөлөрүн жана денгээлдерин козгогон.

XX-XXIкк. аралыгында коопсуздук түшүнүгүнүн реинтерпретацияланышы толук илимий ойлом үчүн уникалдуу шарттарды түзгөн, ушуга байланыштуу илимий эмгектердин көпчүлүгүндө коопсуздук илим жана тааным аркылуу карала баштаган. Алсак, мисалы, гносеологиялык (таанымдык маселе катары); аксиологиялык (баалуулук карым-катнаш катары); саясат таануучулук ыкмаларда (саясий институттарды мүнөздөөчү). Коопсуздук өзүнө чөйрөгө болгон баалуулук мамилени жана биологиялык көп түрдүүлүктү сактоону камтып тураарын эстен чыгарбоо зарыл. Коопсуздуктун баштапкы денгээлдеги милдеттери болуп биздин көз карашыбызда, жандуу системалардын көп түрдүүлүгүн сактоо жана көбөйтүү, биосферанын уникалдуулугу, адамдын чөйрө ж.б.у.с. менен болгон гармониялуу жана толук кандуу пайда болуусу эсептелет. Илимий жана техникалык өсүү экологиялык коопсуздук маселесин чечүүгө он таасирин тийгизбейт. Кээ бир окумуштуулардын пикири боюнча, бул бийликтин сапаты менен эле эмес, коомдун абалы менен да байланышкан. Коомдогу утилитардык-технократиялык маанай меценанттыктын үстүнөн үстөмдүк кылат. Коом бийлик менен тентайлашта рухтун экологиялык ан-сезиминин пайдалуулугун далилдөөсү зарыл, андыктан З.Фрейддин фразасын түзөтүп, экологиялык ан-сезим татыктуу орун ээлеген жерде, маданияттын жалпы денгээли да жогору турат деп айтууга болот. Ушуга байланыштуу түзүлгөн кырдаалдагы дүйнөлүк илимий чөйрөнүн

алдында экология менен катарлаш акырындык менен жоголуп бара жаткан экологиялык ан-сезимди сактап калуу милдети турат.

Автордун пикиринде, заманбап шарттарда ан-сезимдин контекстиндеги экологиялык коопсуздука анализ берүүдөгү философиялык ыкма философиянын спецификасын карабастан изилденип жаткан объекттин манызына тереңдеп кирүүгө жана толук кандуу камтууга, б.а. экологиялык ан-сезим феноменин кыйла жогорку илимий деңгээлде изилдөөгө шарт түзөт. Белгилүү болгондой, философиялык ыкма изилденип жаткан объектке карата кайталангыс көз караштарды сунуштап, экологиялык ан-сезимдин жаны чектерин ачып берүүнү, ары толук жана адекваттуу түрдө белгилүү ыкмаларды бир бүтүн системага интеграциялоону сунуштай алат.

«**Экологиялык коопсуздукту изилдөөнүн заманбап абалы**» деген үчүнчү параграфта адамдын уламдан-улам күчөп бара жаткан техногендик ишмердүүлүгү табият үчүн терс таасирлерди жаратпай койбойт деген ой пикир пайда болот. Автордун пикиринде, мурун болгон экологиялык кризистер мейкиндиктик чек аралары чектелүү болгондуктан адамдын ден-соолугуна, биологиялык көп түрдүүлүкө, андан тышкары жалпы эле табиятка олуттуу таасирлерин тийгизе алышкан эмес. Дүйнөдөгүз аманбап татаал экологиялык кырдаал тен баалуу подсистема катары табият менен коомдун гармониялуу бирге жашоосу туурасындагы маселени койгон. Бул жерде, социумдун жыргалчылык абалын жана адамдардын ден-соолугун камсыз кылуу үчүн адам социобиологиялык жандык катары ар кандай масштабдагы экологиялык коркунучтарды илимий методдор менен анализге алууну, прогноздоону, жоготууну үйрөнүүсү зарыл. Коомдун өнүгүүсүнүн аталган этабындагы курчап турган чөйрөнү кыйла ыңгайлуу коргоо болуп социалдык-табигый өз ара карым-катнаштардын аспектиси катары маанилүү болгон экологиялык коопсуздук эсептелет.

Азыркы мезгилде объективдүү себептерге карабастан коопсуздуктун жалпы кабыл алынган аныктамасы жок. Албетте, жогоруда айтылганга ылайык, экологиялык коопсуздукту түзүлгөн реалдуулуктарды эске алуу менен аныктоо зарыл. Чөйрө менен адамдын, коом менен мамлекеттин адамдын жашоосуна, биологиялык көп түрдүүлүкө жана жалпы эле табиятка коркунуч туудурган терс техногендик процесстерден корголуусу катары аныктоо да абзел.

Автордун пикири боюнча, экологиялык коопсуздукту жалпы эле эмес, тар маанисинде да кароого болот. Тар маанисинде коопсуздукту ар кыл коркунучтардын жоктугу же алардан качуу катары кароого болот. Жалпы маанисинде коопсуздук – бул адамзаттын нормалдуу жашоо ишмердүүлүгүн камсыз кылган жана социум менен табияттын коэволюциялык өнүгүүсүнө багытталган терс факторлорду, экологиялык

кооптуу кырдаалдарды ачып берүүнү жөнгө салган, тигил же бул ченемдеги бардык коопсуздуктардын жыйындысы. Коопсуздуктун мындай аныктамасы социумдун кайра жаратуучу ишмердүүлүгүнүн натыйжасында адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн көптөгөн ар кыл аспектилерин козгоосу менен түшүндүрүлөт. Анын үстүнө адам менен табияттын бирдиктүү иш-аракет чөйрөсүндөгү биосфераны сактоону камтып турат. Автор коопсуздукту изилдөөдө табияттык мүнөздү да алып жүрүүсү мүмкүн болгон коркунучтун булагынын манызын жетишээрлик денгээлде ачылып берилбегендигине көңүл бурат. Коркунуч коопсуздуктун маанилүү фактору катары пайда болуп, экологиялык түзүүчүсүнө эле эмес, жалпы эле социум менен мамлекетке да таасирин тийгизе алат. Мисалы, коомдун коопсуздугу ыкмалардын экологиялык кырдаалында ж.б.у.с. берилген ар кыл коркунучтардан көз каранды, алардын жыйындысында адамдардын ан-сезиминде өзүнүн жашоосунда чон кооптонууларды пайда кылат.

Экологиялык коркунуч манызы чыналган кырдаалда же жалпы эле адамзаттын толук кандуу, гармониялуу, туруктуу экзистенциалдык болмушунда болгон коркунучта турат. Адамдын жашоо ишмердүүлүгүнө жана жер шарын байырлаган жандуу организмдерге кооптуу техногендик факторлордун тийгизген таасири В.В.Денисовдун, В.С.Безелдин, Н.Н.Ивановдун, И.М. Фадиндин, Н.Н.Марфениндин ж.б. илимий эмгектеринде кенири ачылып берилет. Аталган илимий эмгектерде кооптуу факторлорго жылуулук булгануусу, чөйрөнүн электромагниттик, жасалма иондошуу нурлануусу, химиялык өндүрүштүк таштандылар, минералдык жана органикалык заттар менен булгануусу сыяктуу адам менен табиятка болгон техногендик таасирлер тийиштүү болгон. Ар кыл вирустар жана организмдер менен берилген биологиялык булганууларды да айтсак болот.

Тилекке каршы, өзгөчө баса белгилей кетүүчү нерсе, жогоруда аталган коркунучтун факторлору келечекте да өз актуалдуулугун жоготпой, дайыма өз жашоо ишмердүүлүгү үчүн жаны мейкиндиктерди алдыга жылдырып, камтуу менен көп кооптуу табияттык процесстерди түзүүдө. Белгилүү болгондой, коркунучтуу табигый процесстер – бул түз сызыктуу эмес, кээде табияттык, социалдык системалардын же процесстердин бирдиктүү иш-аракеттеринин экстремалдуу, күтүүсүз көрүнүштөрү.

Диссертант коркунучту кээ бир факторлордун же техникалык, социалдык же башка мүнөздөгү шарттардын келүү мүмкүнчүлүгү катары аныктайт, анын болуусунда адам үчүн же жалпы эле адамзат үчүн каалабаган окуялар келүүсү ыктымал. Башкача айтканда, коркунуч – бул

кооптуу фактордун пайда болуусунун натыйжасындагы күтүүсүз жана каалабаган окуялардын болуу коркунучу.

Ушуга байланыштуу коркунучтун төмөнкү түрлөрүн бөлүп көрсөтүүгө болот: табияттык, антропогендик, техногендик жана аралаш. Заманбап этапта экологиялык коопсуздукту коркунучтун объектиси менен субъектисин анализге албай туруп башкарууга болбойт. Коркунучтун объектиси – эреже катары, ар кандай коркунучтардын, баарынан мурда техногендик, табияттык процесстердин алып жүрүүчүсү болуп эсептелет. Коркунучтун объектилери – бул өзүндө антропогендик фактордун ашыкча таасирин баштан өткөргөн адамдар, коомчулуктар же жасалма чөйрө, «экинчи табият» болушу ыктымал. Экологиялык коопсуздукту башкаруунун манызы көпчүлүк жагынан коомдун социалдык-экономикалык түзүүчүсүнөн көз каранды экендигин эстен чыгарбоо зарыл. Акыркы мезгилдерде, саясат таануучулук коомдук ан-сезим кошулууда. Анын ичинде, жер шарынын сланецтик кендүү жерлердин кээ бир бөлүктөрүндө коом тарабынан болгон бир жактуу эмес реакцияны пайда кылат. Аталган маселе социалдык-саясий айдынга өтүп кетет.

Коркунучтун объекттери менен субъекттери ылайыктуу процесстердин өнүгүүсүнүн нормалдуу цикли бузулганда же берилген чек аранын зарыл ченеминин жогорулап кетүүсүндө гана актуалдашат. Бул жерде экологиялык коопсуздук терс өзгөрүүлөрдү он өзгөрүүлөргө которуучу, тескөөчү бирден-бир фактор болуп эсептелет. Коопсуздук болмуштун шарты катары адамдын табият менен болгон биримдигин эле эмес, коэволюциялык процесстин туруктуу мүнөзүн да боолгоойт. Аны менен, адам ар кыл байланыштарга ээ болуу менен өзүнүн эле эмес, табияттын да денгээлин жогорулатат. Бул экологиялык коопсуздуктун «экологиялык ыкма», «экологиялык коркунуч» жана «экологиялык кырдаал» түшүнүктөрү менен болгон өз ара байланыштарына социалдык-философиялык ой жүгүртүү жүргүзүлгөн.

Издөнүүчү эсептегендей, экологиялык коопсуздукту бир эле пикирдин же аныктаманын көз карашында мүнөздөмө берүүгө мүмкүн эмес, аталган сөз айкашы - бул дайыма эле бардык «турмуштук мейкиндикти» камтыган татаал феномен. Экологиялык коопсуздуктун манызын белгилүү аныктамалар аркылуу ачып берүүгө болот, аларда кандай гана болбосун экологиялык коопсуздук маселесинин өзгөчөлүгү көрүнөт. Ушуга байланыштуу, «туруктуу өнүгүүгө» болгон басым прогрессивдүү илимий-философиялык концепциянын негизинде коопсуздуктун манызын түшүнүүдөгү жаны макулдашылган «идеологияга» ылайык андан аркы калыптануусун боолгоойт, анткени туруктуу өнүгүү- бул белгилүү бир прогноздоого мүмкүн болгон адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн рационалдуу кепилдиктеги өнүгүүсү.

Жыйынтыгында мунун баары татаал экосистеманы өз ара карым-катнаштардын ар кыл денгээлдериндеги оптималдуу абалга алып келет.

«Социалдык-маданий мейкиндиктеги экологиялык коопсуздук» аттуу үчүнчү бапта көңүл борбору социалдык-маданий контекстеги, анын ичинде Кыргыз Республикасындагы коопсуздук маселесине бурулат.

«Экологиялык коопсуздуктун табияттык жана социалдык-маданий башаттары» деген биринчи параграфта көрсөтүлгөндөй, экологиялык коопсуздук – бул дуалистик мүнөздө көрүнгөн адамзат цивилизациясы менен табияттын диалектикалык карама-каршылыгы. Аталган бөлүмдө татаал социо-маданий-табияттык системадагы экологиялык коопсуздукту ачып берүү аракети жасалган. Башкача айтканда, коопсуздук феномен катары системалык мүнөзгө ээ. Аны изилдөөнүн анализи үч чөйрөнү (социалдык, маданий, табияттык) бириктирүү жолу менен жетишет, анткени экологиялык коопсуздук табияттык чөйрөнү эле эмес, физикалык (ден-соолук), рухий (нравалык-этикалык) жана социалдык (маданий) коркунучтардын субъектисин да көтөрүп чыгат. Муну менен жогоруда аталган түшүнүктөрдүн чектелүүсү, коркунучтун булактарын, экологиялык коркунучтарды жана дефинициянын манызына тереңдеп кирүүдөгү анын кесепеттерин ачып берүүмаанилүү болуп эсептелет.

Изилдөөчүнүн пикири боюнча, экологиялык маданият – бул табият менен адамзаттын бүткүл тарыхынын аралыгындагы социумдун табият менен болгон социалдык, рухий-нравалык мамилелердин, бирдиктүү иш-аракеттердин системасынын жыйындысын камтыган жалпы адамзат маданиятынын ажырагыс бир бөлүгү. Экологиялык маданият, дүйнөнү бир бүтүн кабыл алуу жана болмуштун универсалдуу ыкмасы катары өзүнө болмуштун рухий-нравалык негизин эле камтыбастан, социумдун жашоо ишмердүүлүгүнүн коопсуздугу менен түздөн-түз байланышта болуп турат. Коопсуздук маселеси алмустактан бери эле адамдын маданий ишмердүүлүгүнүн контекстиндеги актуалдуу маселелерден болгон. Бирок философиялык салттагы коопсуздук маселесине максаттуу ой жүгүртүү таасын берилген эмес. Философиянын тарыхында коопсуздук маселеси кайраттуулук, эркиндик, жыргалчылык ж.б.у.с. түшүнүктөр аркылуу көрүнгөн. Ошону менен бирге коопсуздук маселеси адамдын болмушунун башкы аспектиси катары маданиятта да жайылгандыгын эстен чыгарбоо керек. Философия, социология жана саясат таануу боюнча көптөгөн изилдөөчүлүк эмгектер бар. Алсак, өткөн жүз жылдыктын 60-жылдарында батыш маданий антропологиясында социалдык-маанилүүмүнөздөгү(Р.Хогарт, С.Холл ж.б.) көрүнүштөрдүн негизи болуп эсептелген «маданий борбордун» эпистемологиялык көрсөтмөсү өнүккөн. Андан кийин «стратегиялык маданияттын» (Дж.Снайдер, Д.Хоуллетт ж.б.)

жаны парадигмасы түптөлүп, ар кыл чөйрөлөрдөгү, баарынан мурда коопсуз чөйрөсүндөгү мамлекеттердин түзүлүшүнө таасирин тийгизүүчү социомаданий аспектилери изилденген. Россиялык илимде коопсуздук маданиятын изилдөө иши менен белгилүү окумуштуу В.Н.Кузнецов (институционалдык аспектидеги коопсуздук маданиятын изилдейт), В.В.Чебан (улуттук коопсуздук контекстиндеги маданият) алектенишкен.

Аны менен бирге коопсуздук маданиятынын калыптануусу жана анализ – бул социотабиятты изилдөөгө жана заманбап коркунучтарды ачып берүүгө багытталган бүгүнкү күндүн талабы жана эн башкысы, адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн коопсуздугун камсыз кылат. Адам менен табияттын баалуулуктарын чагылдыруу менен коопсуздук маданиятынын өзү баалуулуктарды социумдун жашоо ишмердүүлүгүнүн зарыл шарты катары киргизет. Бул жерде коопсуздук маданияты – бул болмуштун идеалы, адамзаттын рухий-материалистик түзүүчүсүнүн дарамети, же коопсуздуктун жардамы менен адамзаттын бүткүл тарыхынын аралыгында жалпы адамзаттык баалуулуктар сакталып, көбөйтүлгөн.

Ошентип, коопсуздук маданияты заманбап адамдын муктаждыктарынын жыйындысын аныктаган, анын коркунучтар деңгээлин төмөндөөсүн эске алуу менен толук кандуу жашоосун камсыз кылуучу норма болуп калуусу керек. Ошондуктан акыркы мезгилде коопсуздук маданияты көптөгөн илимдердин, анын ичинде философиянын, социологиянын, саясат таануунун ж.б.у.с. изилдөөлөрүнүн объектиси болуп калууда. «Коопсуздук маданият» түшүнүгү Ю.Л.Воробьевдун редакциясы алдында 1999-жылы жарык көргөн «Катастрофалар жана билим берүү» аттуу жамааттык монографияда мазмундуу жана толук берилген.

Автор маданияттын контекстинде экологиялык коопсуздук табияттык болмушту коргоодогу адамзаттын рухий жана материалдык жакшыруусунун негизин сунуш кылат. Бирок, ошону менен катар салттуу маданий дүйнө көз караштык көрсөтмөлөрдү техногендик акырындык менен алмаштыруу иши болот, ал жалпы эле коомду тынчыздандырбай кое албайт. Экологиялык коопсуздук чөйрөсүндөгү техногендик маданият коомдук ан-сезимдин периферияларына сүрүп чыгарган, салттууга альтернативдүү болгон жаны баалуулуктарды сунуш кылат. Демек, жалпы эле маданиятты түшүнүүнүн трансформациясы болуп өтөт. Автор баса белгилегендей, албетте табияттык чөйрө адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн зарыл түзүүчүсүн сунуш кылат. Окумуштуу Н.Н.Киселевдун «табият» түшүнүгүн ачып берүү аракети кызыгууну туудурат, анда ал антикалыктан баштап табият акырындык менен полисемантикалык түшүнүк болуп калат.

Диссертанттын пикири боюнча, субъект менен «табият» түшүнүгүнүн көп маанилүүлүгү объекти түшүнүүнүн татаалдыгын көрсөтөт. Алсак, изилдөөчүлөрдүн эмгектерин анализдөө авторго эгерде өзүнүн жашоосунун башталышында домонотеистик адам өз жашоосун коопсуз кылууга аракет кылса, анда техносферанын доорунда тескери тенденция болот, табиятты адамзат факторунан коопсуз кылуу зарыл, анткени адам өзүнүн табияттык болмушунун «алкагынан» чыгуу менен ар кыл социалдык түзүмдөргө жана подсистемаларга кирген башкы факторлордон болуп калат деген жыйынтыка келүүгө шарт түздү. Жалпыга маалым болгондой, социалдык чөйрөдө гана адамзаттын манызы жүзөгө ашырылат. Өзүнүн болмушунун максаттары менен милдеттерине ой жүгүртүү менен индивид өзүнүн дүйнө көз карашынын айдындарын кенейтип, ошол эле мезгилде өзүнүн социалдык жана рухий муктаждыктарын канаттандыруу менен коопсуздук маселесине ан-сезимдүү келет. Социалдык чөйрөнүн контекстиндеги өзүнүн жашоосунун коопсуздугунда адам баарынан мурда, өзүнүн материалдык жана социалдык мыйзамдарын, муктаждыктарын чечүү жолу менен камсыз кылган. Андан кийин адамдар ортосундагы карым-катнаштар системасынын татаалдыгын, терс социалдык процесстерди түшүнүү менен ал анын жашоосунун коопсуздугуна терс таасирин тийгизе алат деген жыйынтыка келет. Башкача айтканда, социалдык системанын деградациясы кыйынчылыкты туудурат, кээде экологиялык коопсуздукту толук кандуу кабыл алуунун калыптануусун жөнгө салат.

Заманбап шарттарда адамзат түзүлгөн экологиялык кырдаал туурасында ойлонуусу жана табиятка болгон коопсуз мамиле системасын өркүндөтүү зарыл. Бул жерде адамдын полимаданий чөйрөсүн изилдөө өтө зарыл болуп эсептелет. Бул рухий жана материалдык түзүүчүлөрдүн же факторлордун социумдун жашоо ишмердүүлүгүнө тийгизген таасирин изилдөө зарылчылыгы менен байланышкан. Адамдын полимаданий чөйрөсүнүн манызын өзгөртүүгө көптөгөн факторлор, алсак: коомдун саясий системасынын өзгөрүүсү, дүйнөнүн жаны геосаясий сүрөтү, коомдун рухийлүүлүгүнүн денгээлинин трансформациялануусу ж.б.у.с. таасирлерин тийгизген. Эгерде ар бир доор өзүнүн өзгөчө полимаданий чөйрөсүнө ээ болсо, анда заманбап этапта аталган чөйрө чон өзгөрүүгө дуушар болот, баарынан мурда «чек ара» түшүнүгү жок болгон ар кыл маданияттар бири-бирине киришет. Бул жерде изилдөөнүн объектисин тигил же бул түзүүчүсүн ачып берүүгө шарт түзгөн полимаданий чөйрөнүн баа берүүсүнүн критерийлери бузулат.

Заманбап этапта полимаданий чөйрө ушунчалык денгээлде татаалданат, аларды изилдебей туруп экологиялык коопсуздуктун өнүгүү тенденцияларын тактоо мүмкүн эмес. Ошондуктан экологиялык

коопсуздуктун милдети - философиялык анализдин негизинде жалпы эле коопсуздуктун өнүгүүсүнүн тенденцияларын жана манызын тактоо. Экологиялык коопсуздуктун манызын концептуалдуу анализге алуу зарылчылыгы «полимаданий чөйрө» категориюсын аныктоону талап кылат. Полимаданий чөйрө – бул жалпы коомдун өнүгүүсүнүн көркөм, саясий, экологиялык, нравалык ж.б.у.с. жалпы, глобалдык процесстери болуучу адамзаттын социалдык мейкиндиги. Белгилүүболгондой, полимаданий мейкиндик интеграцияланган негизде философия, маданият таануу, юриспруденция ж.б. илимдердин жардамы менен изилденет. Бул жерде, полимаданий реалдуулукту изилдөө талашсыз түрдө башка баалуулуктарга же маданий салттарга, үрп-адаттарга, нормаларга багытталган социумдун өз ара байытылуусуна алып келет. Демек, мунун баары дүйнөгө болгон көз караштарда, жеке коомдук талаптарга жана экологиялык коопсуздукту эске алуу менен жашоонун кырдаалдарына ыңгайлашуусунда чагылдырылат.

“Ааламдашуу шарттарындагы экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн негизги тенденциялары” деген үчүнчү баптын экинчи параграфында диссертант тарабынан экологиялык коопсуздук чөйрөсүндөгү өнүгүүнүн негизги тенденцияларына анализ жүргүзүлөт.

Автордун пикиринде, техногендик доордо перманенттүүтүрдө адамдын салттуу маданий баалуулуктарынын трансформациясы болуп өткөн. Бул ааламдашуу шарттарындагы экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн бирден-бир тенденциясы болуп калат. Ушуга байланыштуу адамдын жашоо ишмердүүлүгүнө классикалык баалуулуктардын девальвациясы коркунуч туудуруп, техникалык кызматтардын жардамы менен маданияттарды пайда кылып, уламдан-улам “чек аралык кырдаалда” калат. Натыйжада массалык түрдө маданий эклектизм, адамзат баалуулуктары менен идеалдарынын контурларынын “жоголуусу” болуп, адамдын болмушунун маныздык мүнөздөмөлөрүн акырындык менен өзгөртүүгө алып келет. Албетте, “техночөйрө” кылымында күн сайын жаны көз караштарды, ой жүгүртүүлөрдү, ыкмаларды, илимий ачылыштарды алып келет. Бирок ага карабастан экологиялык анализдин бүтүн системасы катары субъекттин өзү кызмат кылат, анткени өзүнүн пайда болуусу жана албетте өнүгүүсү менен ал жалпы жонунан түздөн-түз коомдун активдүү жашоо ишмердүүлүгүнө, анын прогрессивдүү ойломуна милдеттүү. Андан тышкары, адамдын курчап турган дүйнө маселеси табиятка болгон ашыкча таасиринин алдында түзүлгөн кол менен жаралган маселе болуп эсептелет.

Ошентип, азыркы мезгилде болуп көрбөгөндөй, актуалдуулукка өзүнө биздин планетанын жоопкерчилигин камтыган адамзаттын жалпы планетардык биримдиги ээ болду. Аталган идея “постиндустриалдык

коом”, “технотрондук доор”, “рух экологиясы”, “альтернативизм” (Д.Бел, З.Безежинский, А.Тофлер ж.б.) концепцияларында чагылдырылат. Акыр аягында, коомдун экономикалык өнүгүүсү, динамикасы баарынан мурда, табиятка болгон карым-катнаш менен аныкталат. Субъекттин өзүнүн пайда болуусунун субстанционалдык манызы объектке болгон өздүк гумандык карым-катнаштын аспектисинде аныкталат.

Акыркы мезгилдерде азыркы учурдун бирден бир башкы тенденцияларынан болуп нравалык-этикалык нормаларды эске алуу менен курчап турган чөйрөнү изилдөө эсептелет. Алсак, этикалык нормалар Жердин фаунасын жана флорасын сактоо жана көбөйтүү туурасындагы кам көрүүнү алган табияттын кызыкчылыгынын өнүгүндө карала баштаган. Ушуга байланыштуу, аларга карата болгон этикалык нормалардын калыптануусу, талашсыз түрдө заманбап этаптагы муктаждыктардын бири. Адамдын социалдык жашоосунун өзү табияттык чөйрөнүн кызыкчылыктарысыз эч мааниге ээ эмес. Алсак, мисалы, жарым-жартылай кээде адамдын чөйрөсүндө табиятка болгон этикалык карым-катнаштардын, андан тышкары “этикалык зомбулуксуздуктун” ортосундагы чекти ачып берүү абдан татаал. Ушуга байланыштуу, автор эсептегендей, экологиялык этиканын мааниси жогорулоодо. Анткени аталган илим адамзат болмушунун сакталуусуна жана өнүгүүсүнө, “эгоцентризмден” баш тартууга жана табияттык чөйрөнү тен укуктуу адамзаттык маныз менен таанууга багытталган адамзат ишмердүүлүгүнүн универсалдуу карым-катнаштарын изилдейт. Мындай учурда экологиялык этика гана социумдагы жаны дүйнө көз карашты калыптандырууга көмөк көрсөтөт, анын жардамы аркасында экологиялык философияны же экософияны түшүндүргөн “терен экология” (Арне Наесса) түшүнүгү пайда болот. Аталган түшүнүк философияга эле эмес, экологиялык да тийиштүү болуп, акырында экософияны элестеткен жашоонун экологиялык стили болуп эсептелет.

Арне Наесса тарабынан иштелип чыккан принциптер Батыш окумуштууларынын ичинен көптөгөн жактоочуларын тапты, өзгөчө “образдан баш тартуу”, “адам табигый чөйрөдө” принцибинен баш тартуу жана жалпы жеке образды таануу принциптерин айтууга болот. Алсак, мисалы окумуштуулар В.И.Вернадский, А.Швейцер, Н.Н.Моисеев, Пьер Тейяр де Шарден ж.б. түзүлгөн кырдаалды анализге алуу үчүн негизги басымды экологиялык этиканын заманбап концепцияларын изилдөөгө жасаган. Академик Н.Н.Моисеев коопсуздук идеясынын негизинде коэволюция концепциясын сунуштап, жоопкерчиликтүү адамдын жүрүм-турумун иштеп чыгат. Анын пикири боюнча, экологиялык жоопкерчиликке өтүү Акыл-эстин (экологиялык императив) негизги стратегияларын иштеп чыгуу аркылуу гана мүмкүн. Табияттык чөйрөдөгү

антропогендик иш-аракеттин керемет ролун андап билүү менен окумуштуу коомдук мамилерди жана адамзат коомун аталган шарттарга моралдык-нравалык негиздерди эске алуу менен ыңгайлаштырууну сунуш кылат. Мүмкүн болгон бардык альтернативдердин ичинен коэволюция гана пайда болуунун коопсуздугун камсыз кылган Акыл-эстин зарыл стратегиясы катары каралат.

Диссертант баса белгилегендей, кыргыз маданияты кубаттуу экономикалык кыймылдаткычка жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болгон башка өлкөлөр тараптан болгон чон таасирге кабылат. Бул жерде таасын болгондой, ааламдашуу кыргыз элине да таасирин тийгизет. Анын натыйжасында негизинен ойломдун батыштык материалдык стилинин жана дүйнө туурасындагы элестөөлөрдүн артыкчылык кылуусу менен рухий түзүүчүлөрдүн трансформациялануусу болот. Ааламдашуу шарттарындагы мындай тенденция экономикалык эле эмес, өнүккөн мамлекеттердин саясий үстөмдүк кылуусу менен да түшүндүрүлөт. Албетте, кыргыз элинин салттуу маданий-цивилизациялык өзгөчөлүктөрү дүйнөнүн көпчүлүк элдеринин маданиятындай эле өзүнүн спецификалык чектерине ээ. Мисалы, акыркы мезгилде чет элдик тилдер менен алектенип, башка өлкөлөрдүн маданиятына кызыккан Кыргызстандын атуулдарынын саны көбөйдү. Башкача айтканда, кыргыз этносунун ыңгайлашуучулук жөндөмдүүлүгү талашсыз фактылардан болуп калды. Чет элдик маданий үлгүлөрдү андап билүү жана карама-каршылыксыз кабыл алуу кыргыз элинин мүнөздүү чектеринен болуп калды. Албетте, маданияттардын бири-бирине аралашуусу этностордун өз ара баюсуна шарт түзөп, маданий принциптердин жана салттардын туруктуулугун камсыз кылат жана албетте, полимаданий процесстин негизин түзөт. Маданий өздөштүрүү фактысынын өзү рационалдык негизге ээ, анткени конфликттик кырдаалдардан качуу менен этностор адамзат уругун сактоонун жалпы тенденциясына келишет деп эсептөөгө болот.

Изилдөөлөр ачыка чыгаргандай, ааламдашуунун контекстинде дүйнөдөгү, анын ичинде Кыргызстандын экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн негизги тенденциясы болуп социалдык-экономикалык факторлордон эле эмес, тигил же бул тараптардын саясий конъюктурасынан көз карандылыгы эсептелет. Ушуга байланыштуу, дүйнө көз караштын экологиялашуусу маселени чечүүнүн саясий айдынына кайра багытталат.

Алсак, мисалы, АКШ өзүнүн экономикалык кызыкчылыктарын заттарга чон экологиялык зыян келип жатат деген шылтоо менен коргошуп, кээ бир өлкөлөрдүн продукцияларын реализациялоого тыюу салышкан. Же болбосо экологиялык талаптарга жооп бербейт деген шылтоо менен айыл чарба продуктуларын өз мамлекетине ташып

келүүлөрүнө тыюу салышкан жана баарынан мурда, экологиялык эмес, социалдык-экономикалык кызыкчылыктарга көп көңүл бурушкан. Башкача айтканда, заманбап дүйнөдө экологиялык коопсуздуктун негизги критерийи катары коомдук глобалдык өсүүнүн кызыкчылыктарынын пайдасына болгон саясий кысым болуп калган. Мындай антигумандуу мамиле, албетте, баарынан мурда, баалуулуктук аспектилерди козгогон экологиялык илимий таанымды бузат. Экологиялык чөйрөнү саясатташтыруу көпчүлүк учурларда антигуманисттик эле эмес, адамдын табият менен болгон биримдигин четке каккан нигилисттик баалуулуктардын өнүгүүсүн жаратат. Ушуга байланыштуу, экологиялык коопсуздукту калктын кенири кругундагы гуманисттик дүйнө көз караштын контекстинде экологиялык дүйнө көз караштын калыптануусуна жана өнүгүүсүнө зыян келтирүү менен дайыма эле экологиялык багыттагы ойломго жете бербейт. Ошону менен бирге объект менен болгон карым-катнаштын чөйрөсүндө “жоопкерчилик” түшүнүгү жоголот. Бул жерде, биз ааламдашуу шарттарындагы экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн негизги тенденциясы болуп экологиялык чөйрөнүн саясатташуусу эсептелет, анда экологиянын үстүнөн болгон саясаттын артыкчылыгы адамдын рухий өнүгүүсүнө, же адамдын табият менен болгон өнүгүүсүнүн коэволюциясына эмес, адамдардын адеп-ахлаксыз жана табиятты кыйратуучулук ишмердүүлүгүнө алып келет. Саясаттын экологияга тийгизген таасири курчап турган чөйрөгө карата адамдардын чыгармачыл ишмердүүлүгүн четке кагууга алып келет.

Ошентип, ааламдашуу шарттарындагы экологиялык коопсуздуктун негизги тенденцияларына болгон анализ бизге экологиялык кризисти чечүүдө адамдын айланасында болуп жаткан ар кыл процесстерди эске алып, агрессивдик-керектөөчүлүк (жогорку материалдык) идеалдарды ыргытып, коомдун муктаждыктарын гумандаштыруу жана объектке карата болгон баалуулуктарды өзгөртүүнү жаныча карап чыгууну эске алуубуз зарыл деп жыйынтык чыгарууга шарт түзөт. Бул жерде мыйзам ченемдүү түрдө заманбап дүйнө көз карашты жана билим берүүнү экологиялаштыруу келип чыгат. Мындай учурда философиялык билим көпчүлүк жагынан социотабияттык адамзат болмушунун дүйнө көз караштык аспектилерин коргоого жана рухий-нравалык коэволюциялык өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт. Мунун баары жыйынтыгында биологиялык көп түрдүүлүктү сактоого жана коомдук ан-сезимди кынтыксыз экологиялаштыруу менен антиэкологиялык технологияны колдонуудан баш тартууга өбөлгө түзөт.

«Заманбап Кыргызстандагы экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн аксиологиялык мазмуну жана келечеги» аттуу үчүнчү

параграфта бардык процесстердин ааламдашуусунун контекстиндеги экологиялык коопсуздук маселелери көрсөтүлдү.

Автордун пикиринде, эл аралык интеграциялык процесстер дайыма эле актуалдашуусу менен кайра кайткыс глобалдык мүнөзгө ээ болушат. Бул жерде, адамдын ишмердүүлүгүнүн экогуманистик багыттуулугу коопсуздуктун ар тараптуу көрүнүштөрүнүн жана рухий баалуулуктар дүйнөсүнүн манызынын алдыга умтулуучулук өнүгүүсүн жана бүтүн кабыл алынуусун жөнгө салат. Алсак, Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарылыгы менен 2017-жыл ыйман, адеп жана маданият жылы деп жаряланды. Кыргызстандын эгемендүүлүк жылдарында материалдык маданияттардын заманбап улуттук эстеликтерин жана рухий мурастын элементтерин сактоого, коргоого жана популяризациялоого эле эмес, ошондой эле келечектеги муундарды адеп-ахлак тарбиялоого жана өзунун мамлекетин патриоттук сезимин өнүгүүсүнө ойготуга көңүл бурулган. Албетте, Президенттин аталган Жарлыгы жалпы ааламдашуу шарттарындагы кыргыз элинин рухий салттуу улуттук баалуулуктарын, анын ичинде адамдын табият жана диалектика менен болгон өз ара карым-катнаштарынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен табияттын баалуулуктарын да сактоону жөнгө салат.

Кыргызстандын заманбап шарттарында өзгөчө кылдат мамиле бардык процесстердин ааламдашуу контекстиндеги экологиялык коопсуздук маселесине бурулат, же экологиялык коопсуздук – бул дуалистик мүнөздө берилген адамзат цивилизациясы менен табияттын диалектикалык карама-каршылыгы. Жогоруда айтылганды эске алуу менен экологиялык коопсуздук адамзаттын табияттын үстүнөн болгон үстөмдүгүнүн терендетилген айырмачылыгынын жана табияттык чөйрөнүн өздүк жөнгө салуу принциптериндеги абиотикалык (жандуу эмес) эле эмес, биотикалык (жандуу) системалардын өздүк калыбына келүү мүмкүнчүлүктөрүнүн натыйжасы болуп эсептелет. Ааламдашуунун процесстери, өзгөчө акыркы он жылдыкта аймактык эле эмес, глобалдык деңгээлде да экологиялык коопсуздук маселесин курчутту. Аны трансулуттук корпорациялардын өсүп жаткан кубаттуулугунун жогорулоосу, социалдык коркунучтар жана коомдун ан-сезиминде жана Кыргызстандын заманбап экосистемасында чагылдырылган башка факторлор жөнгө салган.

Автор баса белгилегендей, эгер Кыргызстандын мамлекеттик экологиялык саясатына токтосок, анда Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндөгүдөй эле ал экологиялык кризисти чечүүдө эмес, “табиятты коргоо” концепциясында түзүлгөн. Ошондуктан, курчап турган чөйрө боюнча Рио-де-Жанейро декларациясынын негизги принциптерин бөлүшүп, алар менен жетектелүү менен 1996-жылы “Туруктуу адамзат

өнүгүү стратегиясы” иштелип чыкан туруктуу адамзат өнүгүүсү боюнча Президенттик кенеш түзүлгөн. Андан тышкары 1997-жылдын 29-июлунда коопсуздук Кенешинин отурумунда жактырылган экологиялык коопсуздук концепциясы иштелип чыккан.

Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздук концепциясында республика жана кээ бир аймактар үчүн ар кыл коркунучтардан качууга мүмкүндүк берген негизги механизмдер, принциптер, процесстер, көрүнүштөр жана объекттер ж.б.у.с., аталган коркунучтарды жоготуу боюнча кыска, орто жана узак мөөнөттөгү иш-чаралар берилген. Андан сырткары Кыргызстандын экологиялык коопсуздука жетүүсү төмөнкү багыттар боюнча иш-чараларды комплекстүү өткөрүү жолу менен болжолдонот: нормативдик-укуктук камсыздоо, уюштуруучулук чаралар, атмосфера, суу жана жер ресурстары, биологиялык көп түрдүүлүк, экологиялык мониторинг, адамдын экологиясы жана эл аралык карым-катнаштар. Аталган концепциянын негизинде “экологиялык эффективдүүлүктүн” башкы принциби жатат: ресурстарды азыраак коротуу, таштандылардын санын кыскартуу, алардын курчап турган чөйрөгө жана адамдын ден-соолугуна болгон зыяндуу таасирин минималдуу кылуу.

2013-жылдын 21-январында №11 (5-бап. 5.1. пункт. Туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн курчап турган чөйрөнү коргоо) Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен бекитилген 2013-2017-жж. аралыгындагы Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүүсүнүн Улуттук стратегиясын жүзөгө ашыруу максатында “жашыл экономика” стратегиясы жана “ресурстук-эффективдүү жана төмөнкү углеводдук өнүгүүсүнө” өтүүсү каралып, кылдат мамиле туруктуу өнүгүүнү, анын ичинде өлкөнүн экологиялык коопсуздугун камсыз кылуу үчүн Кыргыз Республикасынын курчап турган чөйрөсүн коргоого бурулат.

Автор эсептегендей, Кыргыз Республикасындагы жаны экологиялык ан-сезимдин, саясаттын жана коопсуздуктун булагы же калыптануусунун базасы катары постсоветтик мейкиндикте түзүлгөн коомдук-экономикалык шарттар болуп калган. Андын ары бийликтин саясий институттарын, алгачкы базарлык карым-катнаштардын системасын жана алардын түзүлүшүн демократиялаштыруунун жүрүшүндө жалпы эле адамдын курчап турган чөйрөсү жана анын ичинде экологиялык коопсуздук туурасындагы элестөөлөрдү өзгөртүүнү жөнгө салган. Бирок, экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн келечегин камсыз кылуусун биз төмөнкү маанилүү чараларды жүзөгө ашырууда көрөбүз: ар кыл мамлекеттик жана мамлекеттик эмес институттардагы уюштуруучулук, каржылык, укуктук ж.б., атайын профилактикалык чараларды камтыган экологиялык коллапска жол бербөө боюнча атайын профилактикалык

чараларды колдонуу. Андан тышкары бүтүн бир түзүмдү иштеп чыгуу жана адамдын коопсуз жашоосу жана биологиялык көп түрдүүлүктү сактоо максатындагы объектке болгон баалуулук ориентацияларды аныктоо туурасында айтсак болот. Албетте, “адам жана табият” системасынын карым-катнаштарын тескөө, экологиялык коопсуздуктун жана стратегиянын негизиндеги экологиялык дисциплинанын интеграциясы.

Бүгүнкү күндүн реалийиндеги жаны экологиялык саясаттын калыптануу зарылчылыгы түзүлүү жана өзүнүн гносеологиялык статусун жана теоретикалык негизинин этабын баштан өткөргөн заманбап саясий-экологиялык таанымдын спецификасы менен өзгөчөлүктөрүн чагылдырат. Кыргызстандын заманбап экологиялык саясаты коомчулуктун, мамлекеттик түзүмдөрдүн өлкөнүн экологиялык коопсуздугуна болгон жогорулатылган көңүл буруусу менен мүнөздөлөт. Аталган маселе, албетте, Кыргызстанда эле эмес, башка мамлекеттерде да (анын ичинде Борбордук Азия өлкөлөрүндө) жогорку көңүл бурууну талап кылат. Андан ары экологиясы маселеси Кыргызстандын коомчулугунун жана экологиялык коопсуздук чөйрөсүндөгү көптөгөн изилдөөчү-эксперттердин көңүлдөрүн өзүнө буруп, жалпы жонунан Кыргызстандагы курчап турган табияттык чөйрөнү коргоону жөнгө салат. Бул жерде биз көрүп тургандай, экологиялык коопсуздукту изилдөө комплекстүү жана системалуу мүнөздү алып жүрүүсү зарыл. Экологиялык коопсуздукту өркүндөтүү жана өнүктүрүү менен биз табияттык катаклизмдердин эле эмес, антропогендик таасирлердин да кесепеттерин минималдаштырууга жете алабыз. Башкача айтканда, экологиялык коопсуздуктун өнүгүү келечеги менен өзүнүн жашоосун тендештирүү менен адам “сырткы табияттын” өнүгүүсүнөн артта калбоосу зарыл. Ал үчүн азыркы мезгилдеги алгачкы милдеттерден болуп төмөнкү милдеттерди чечүү эсептелет: биринчиден, коопсуздук адегенде эле болмуштун эле эмес, ишмердүүлүктүн да бардык чөйрөлөрүнө таандык болуусу зарыл; экинчиден, адамдын коопсуз жашоосу жана биологиялык көп түрдүүлүктү сактоо максаты менен объектке болгон баалуулук ориентацияларды иштеп чыгуу жана аныктоо зарыл; үчүнчүдөн, алдыга озуучу коопсуздук түзүлгөн кырдаалга сапаттуу ой жүгүртүүгө, түшүнүүгө жана табиятка болгон акыл калчанбаган керектөөчүлүк мамилени алдын алууну мажбурлайт.

Белгилей кетүүчү нерсе, заманбап шарттарда экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча бийликтин түзүмдөрүнүн жана коомдук уюмдардын пикирлерин эске албастан экологиялык саясатты сактоо мүмкүн эмес. Албетте, мамлекеттик институттар кыйла түшүмдүү жана уюшулгандыкта экологиялык коопсуздукту камсыз кылууга аракет

кылышат, бирок акыркы мезгилдерде курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча өлкөнүн социалдык активдүү атуулдары биргеликте актуалдашууда. Экологиялык кыймылдар түзүлүп, акциялар өткөрүлүүдө, ММК аркылуу экологиялык кризистин кесепеттери туурасында маалымат берилүүдө, анын баары натыйжада коомдогу экологиялык коопсуздукту жер-жерлердеги агартуучулугун жана популярлаштыруусун жөнгө салат.

Экологиялык коопсуздукту изилдөөнүн бирден-бир негизги аксиологиялык милдети болуп, биздин пикирибизде, экологиялык стратегиянын (экостратегия) негизиндеги экологиялык дисциплиналардын интеграциясынын жардамы менен адам чөйрөсүнүн компоненттеринин карым-катнаштарынын тескөөсү эсептелет. Алсак, экостратегия – бул экологиялык кризиске жол бербөөгө жана андан чыгууга багытталган адамдын ан-сезимдүү иш-аракети, андан тышкары белгилүү бир параметрлердин алкагындагы гармониялуу тенжашоо. Аталган стратегия адамга дүйнөнү биздин ан-сезимдеги экосистеманы тартипке салуу, андан тышкары аны баштапкы түрүндө сактоо максатында ан-сезимдүү кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн берет.

Ушуга байланыштуу, биздин пикирибизде, экологиялык коопсуздуктун өнүгүү келечегин камсыз кылуу үчүн төмөнкү чараларды кабыл алуу зарыл:

1. Ар кыл мамлекеттик жана мамлекеттик эмес институттардагы уюштуруучулук, каржылык, укуктук ж.б. чараларды камтыган атайын профилактикалык чараларды мурунку колдонуусу.

2. Атайын жана профилактикалык чаралардан тышкары ал Кыргызстандын калкы өзүнө экологиялык ан-сезимди коомдо экологиялык коопсуздуктун контекстинде ырааттуу киргизүүсү үчүн болгон жоопкерчиликти алуусу зарыл экендигинде көрүнөт.

3. Экологиялык коопсуздуктун жогорку натыйжаларына жетүүмаксатында экологиялык коопсуздукту коргоону камсыз кылуучу бүтүн түзүмдү иштеп чыгуусу зарыл.

4. Табиятка маанилүү маданий баалуулук катары ой жүгүртүү жана адамдын табият менен болгон гармониялуу карым-катнаштарын жөнгө салуучу табияттык калыбына келтирүүчү процесстерди активдүү киргизүү зарыл.

Базар экономикасынын алкагында чечилүүчү жогоруда көрсөтүлгөн көп сандаган милдеттер менен катар мамлекеттин артыкча укугуна таандык болгон маселелер да кездешет. Мамлекеттин чечүүчү функциясы коомдун туруктуулугун, анын өздүк сакталуусун жана өнүгүүсүн, анын ичинде өлкөнүн туруктуулугуна мүмкүн болгон бардык коркунучтарды чагылдыруу үчүн экологиялык түзүүчүнү камсыз кылууда турат. Ошентип, чечүүчү мааниге келген коркунучтарды же андан да жаманы

окуяларды пассивдүү ээрчүүнү жоготуу эмес, пайда болгон коркунучтарды алдын алуу ээ болот.

Корутундуда изилдөөнүн төмөнкүдөй логикалык жыйынтыктары алынды:

1. “Экологиялык коопсуздук” түшүнүгү салттуу философияда ар кыл аспектилерде, ыкмаларда кенир колдонулуп, “коом-табият” системасынын коопсуз жашоосунун эле эмес, социумдун туруктуу жашоосунун да бирден-бир негизги факторунан болуп калды. Бул жерге адамзаттын манызы өзүнүн болмушунун чегинде өнүгүү менен табияттык чөйрөдөн, андан тышкары ушул сыяктуу жандыктардан өзүнүн корголуусун аныктайт. Экологиялык коопсуздукту анкоо-материалистик формада түшүнүү убакыттын өтүшү менен объекттин максаттуу багытталган адам өзүн салыштырмалуу коопсуздукта сезген ан-сезимдүү чөйрөгө трансформациялануу өбөлгөлөрүн түзөт. Андан ары өзүнүн чөйрөдөн болгон салыштырмалуу коопсуздугун андап билип, акырындык менен рухий-нравалык өркүндөөгө өтөт, ал өз кезегинде сүйлөө жана эмгектик ишмердүүлүк менен катары курчап турган чөйрөнү өздөштүрүүгө алып келет. Коопсуздукту керектүү социалдык жана материалдык денгээлде туура түшүнүүсүз жана чечүүсүз жалпы эле коомдук адамзаттык өнүгүү болмок эмес.

2. Ар бир доордо коопсуздуктун манызын түшүнүү объективдүү жана белгилүү бир мүнөзгө ээ болот. Рационалисттик салт, социалдык жана жеке жашоонунун татаал регламенттешүүсү коопсуз жашоо үчүн өбөлгөлөрдү түздү. Акырындык менен коопсуздукту түшүнүүдө системалуулук жана рационалдуулук ээ болуу менен адам табияттыктан социалдык көз карандылыка өтөт. Андан ары коопсуздук туруктуулукту, стабилдүүлүктү, дайыма болуп туруучулукту элестетип, концептуалдашуунун ар кыл дэңгээлдеринде актуалдаша баштаган. Ошентип, коопсуздуктун манызы адамдын табият менен болгон бардык карым-катнаштарында комплекстүү жана баштапкы мааниге ээ болуп, бардык адамзаттын турмуштук-зарыл кызыкчылыктарын коргоонун критерийи болуп калды.

3. Кыргыз этносунун тарыхындагы коопсуздук системасы өзүн курчап турган чөйрөдөн бөлгөн эмес жана албетте, өзүн ага карама-каршы койгон эмес. Алмустактан бери эле табият менен гармонияда жашап келүү менен кыргыздар ошол эле мезгилде андан болгон көз карандылыгын түшүнүшкөн. Ошондуктан өзүлөрүнүн коопсуз жашоосу көпчүлүк жагынан акыл-эстүү чектерде сактоо зарылчылыгы менен байланыштырышкан. Көчмөндөрдүн экологиялык коопсуздугу табият менен бирге жашоо биримдиги принцибин олуттуу философиялык идеялар (филосфемалар жана экологемалар) жана бай элдик оозеки

чыгармачылыкта берилген салттуу экологиялык баалуулуктар менен боолгологон. Бул жерде кыргыз этносунун экологиялык коопсуздугунун эволюциялык манызы таасын көрүнүп, төмөнкү система түзүүчүлүк элементтерде экспликацияланат: экологиялык жоопкерчилик, экологиялык ан-сезим, экологиялык ыкма ж.б.у.с.

4. Экологиялык коопсуздуктун онтологиялык аспектиси коопсуз мамиледе берилген табияттын кызыкчылыктарын эске алуучу бирдиктүү иш-аракет процессинде биз ноосферанын өнүгүүсүн көргөн “адам-коопсуздук-чөйрө” карым-катнаштарынын негизин перманенттүү түрдө ачып берүүгө шарт түзөт. Коопсуздуктун гносеологиялык аспектиси коркунучтар менен коопсуздукту эске алуу менен коомдун өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүгүн жана тенденцияларын ачып берүү менен мүнөздөлөт. Белгилүү болгондой, коопсуздуктун гносеологиялык аспектиси түздөн-түз анын таанымынын өзгөчөлүктөрү менен байланышкан. Коопсуздуктун аксиологиялык аспектиси адам менен коомдун карым-катнаштарын бүтүн жана жеке түшүнүү үчүн зарыл, анткени коомдун өнүгүүсү менен коопсуздук адамдын практикалык тажрыйбасы менен тескейленген баалуулук мааниге ээ болду. Адамдын бай практикалык тажрыйбасынын жардамы менен коопсуздук коомдук жашоого ээ болгон “субъективдүү баалуулук” катары карала баштады.

5. Экология маселесинин пайда болуусу жана өнүгүүсү менен коомдо муктаждык пайда болуп, өзүнүн жалпылыгынын туруктуу жашоосун камсыз кылуу үчүн адекваттуу түрдө мамиле кылат. Андан кийин философиялык-методологиялык анализдин контекстинде экологиялык ан-сезим айныксыз түрдө жаны идеалдардын, баалуулуктардын калыптануусуна алып келет, алар андан ары экологиялык билимдердин базасында табиятка болгон позитивдүү мамилени өнүктүрүштү. Бул жерде экологиялык ан-сезим ан-сезимдин жөнөкөй формасы эле эмес, -бул адамдын табият менен болгон гармониялуу бирге жашоосуна багытталган ан-сезим, болмушту адекваттуу чагылдырууга багытталган ан-сезим, ошондуктан адамдын жашоо ишмердүүлүгүнүн экологиясы катары адамзат ан-сезиминин бардык чөйрөлөрүн жана денгээлдерин козгойт. Экологиялык ан-сезимди философиянын спецификасына карабастан анализдөөдөгү философиялык ыкма изилденип жаткан объекттин манызына тереңдеп кирип, толук кандуу камтууга шарт түзөт. Илимий рефлексия катары экологиялык ан-сезим адамдын табият менен болгон карым-катнаштарынын спецификалык аспектилерин изилдей баштады жана албетте, андан кийин экологиянын жаны тармактарынын түзүлүүсү жана эволюциясы үчүн базаны түзүүгө өбөлгө түзөт.

6. Экологиялык коопсуздуктун манызын кандай гана болбосун экологиялык коопсуздук маселесинин өзгөчөлүктөрү көрүнгөн белгилүү

аныктамалар аркылуу ачып берүүгө болот. Аталган маселени тереңдеп изилдөө ченеми боюнча объект ар тараптан жана кенири изилденет. Ошону менен бирге, коопсуздук, “коом-табият” системасынын карым-катнашында чечүүчү мүнөздөмөнү ээлөө менен системалык түзүүчү ролду ойнойт. Ушуга байланыштуу, философия экологиялык коопсуздукту формалдык-логикалык, тарыхый ж.б. илимий таанымдын методдорунун негизинде бардык илимдердин мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу, аларды бир бүтүндүкө бириктирүү менен изилдөөнү жөнгө салат.

7. Коопсуздукту феномен катары социалдык, маданий жана табияттык үч чөйрөнү бириктирүү жолу менен изилдөөгө болот. Бул жерде, маанилүү болуп жогоруда аталган түшүнүктөрдү чектөө, коркунучтун булактарын, экологиялык коркунучту жана каралып жаткан көрүнүштөрдүн дефиницияларынын манызына тереңдеп кирүү кесепеттерин ачып берүү эсептелет. Адам ошол эле мезгилде экологиялык чөйрөдөгү түзүлгөн реалдуулука ой жүгүртүп, өзүнүн дүйнө көз карашынын горизонтторун кенейтип, ошол эле мезгилде өзүнүн социалдык, рухий муктаждыктарын канаттандырат жана ан-сезимдүү түрдө коопсуздук маселесине кайрылат. Экологиялык маданият, жалпы адамзат маданиятынын ажырагыс бир бөлүгү жана дүйнөнү бир бүтүн кабыл алуу катары өзүнө болмуштун рухий-нравалык негизин эле камтып турбастан, социумдун жашоо ишмердүүлүгүнүн коопсуздугу менен да түздөн-түз байланышта болуп турат. Болмуш (онтология) маселеси дайыма философияда, экзистенция маселеси катары борбордук орунду ээлеп турат, б.а. “табият” түшүнүгүнүн манызы адамзаттын өзүнүн жашоосу жана анын манызы менен тыгыз айкалышып турат.

8. Заманбап этапта полимаданий чөйрө ушунчалык денгээлде татаалданат, аларды изилдебей туруп экологиялык коопсуздуктун өнүгүү тенденцияларын тактоо мүмкүн эмес. Ошондуктан экологиялык коопсуздуктун милдети - философиялык анализдин негизинде жалпы эле коопсуздуктун өнүгүүсүнүн тенденцияларын жана манызын тактоо. Техногендик, ааламдашуучулук доордо перманенттүү түрдө коомдун салттуу маданий баалуулуктарынын трансформациясы болуп өтөт. Бул экологиялык коопсуздуктун бирден-бир башкы тенденцияларынан болуп эсептелет. Адамдын жашоо ишмердүүлүгүнө классикалык баалуулуктардын жана албетте, техникалык кызмат көрсөтүүлөрдүн жардамы менен маданияттардын образын девальвациялоо коркунуч туудурганда, уламдан-улам «чек аралык кырдаалда» кала берет. Натыйжасында массалык түрдө маданий эклектизм, адамзат баалуулуктарынын жана идеалдарынын контурларын «жоготуу» болуп, адам болмушунун маныздык мүнөздөмөлөрүнүн өзгөрүүсүнө алып келет.

9. Жаны экологиялык саясатты калыптандыруу Кыргыз Республикасындагы экологиялык коэволюциялык өнүгүүгө жетүүгө багытталган заманбап саясий-экологиялык таанымдын спецификасын жана өзгөчөлүктөрүн чагылдырат. Кыргыз Республикасындагы жаны экологиялык ан-сезимдин, саясаттын жана коопсуздуктун булагы же калыптануусунун базасы катары постсоветтик мейкиндикте түзүлгөн коомдук-экономикалык шарттар болуп калган. Андан ары бийликтин саясий институттарын демократиялаштыруунун жүрүшүндө адамдын курчап турган чөйрөсү туурасындагы элестөөлөрдү андан ары өзгөртүүнү шарттаган. Андан ары бийликтин саясий институттарын, алгачкы базар карым-катнаштарынын системасынын жүрүшү, түзүлүүсү адамдын курчап турган чөйрөсү туурасындагы элестөөлөрдү андан ары өзгөртүүнү жөнгө салган. Адамзат жашоо ишмердүүлүгүнүн бардык денгээлдериндеги экологиялык коопсуздуктун актуалдашуусуна карабастан азыркыга чейин республикада, тилекке каршы, мамлекеттик экологиялык мониторингдин комплекстүү системасы түзүлгөн эмес. Бул жерде, ааламдашуу шарттарындагы коомдун баштапкы денгээлдеги милдети катары аталган маселени социалдык-философиялык аспектиде изилдөө эле эмес, коюлган милдеттерди практикалык чечүү да болуусу абзел.

Практикалык сунуштамалар

Философиялык анализдин объектиси катарында экологиялык коопсуздукту изилдөөнүн натыйжасында, ошондой эле Кыргыз Республикасында экологиялык коопсуздукту өркүндөтүү боюнча жалпы негизде төмөнкүлөрдү сунуштайбыз.

1. Көрүнүктүү окумуштуулар, коомдук жана мамлекеттик ишмерлердин катышуулары менен коомчулукта экологиялык аң – сезимди жогорулатуу максатында массалык маалымат каражаттарында (М.М.К) туруктуу негизде илимий экологиялык программаларды окуп – үйрөтүү зарыл;

2. Тийиштүү министрстволор ведомствалар жана илимий коомчулук менен коопсуздук маселелеринин экологиялык түзүмдөрүндө келечекке анализ жүргүзүү. Кыргыз Республикасында келечектеги туруктуу экологиялык өнүгүүнүн моделин иштеп чыгыш үчүн бирдиктүү информациялык экологиялык базаны түзүү;

3. Бардык коомдук жана мамлекеттик деңгээлдерде экологиялык саясатты жүргүзүп жана экологиялык салмактуулукту бузган тараптардын жоопкерчилигин жогорулатыш зарыл.

4. Азыркы учурда Республиканын экологиялык коопсуздуктуна кирген өнүгүү векторун аныктоочу, баарынан мурда айлана – чөйрөгө таасир этүүчү, улам өсүп бара жаткан антропогендик таасирлерди эсепке

алуу менен экологиялык мониторинг жүргүзө турган экологиялык Совет түзүү максатка ылайыктуу.

Диссертациянын негизги жоболору төмөндөгү эмгектерде чагылдырылды:

1. Алымкулов, М.С. Роль субъекта в системе «общество-природа» [Текст] /М.С. Алымкулов // Гуманитарные проблемы современности. (Научные труды молодых ученых), выпуск 2, НАН КР. Институт философии и права. Б., 2001.-С.92-94.

2. Алымкулов, М.С. Природа в условиях устойчивого развития [Текст] / М.С. Алымкулов //Гуманитарные проблемы современности. (Научные труды молодых ученых), выпуск 2, НАН КР. Институт философии и права. Б., 2001-С.94-97.

3. Алымкулов, М.С. Экологическая стратегия как необходимое условие формирования современного человека [Текст] /М.С. Алымкулов // Гуманитарные проблемы современности.(Научные труды молодых ученых), выпуск 3, НАН КР. Институт философии и права. Б., 2002 –С.81-83.

4. Алымкулов, М.С. Основы экологии [Текст] /М.С.Алымкулов / Основы экологии. Методическое пособие. -Б., 2002 –С. 27.

5. Алымкулов, М.С. Динамика становления устойчивого развития как императив современных процессов [Текст]/М.С.Алымкулов// Современность: философские и правовые проблемы / НАН КР, Институт философии и права. Б., 2003-С.164-166.

6. Алымкулов, М.С. «Противоречивость цивилизации нового типа» [Текст]/М.С.Алымкулов// Современность: философские и правовые проблемы /НАН КР, Институт философии и права.Б.,-2003-С.166-169.

7. Алымкулов, М.С. Концепция государственности в сфере экологической безопасности» [Текст]/М.С. Алымкулов// Вестник Академии МВД КР имени генерал-майора милиции Э.Алиева. Материалы научно-практической конференции. Б., - 2004. Выпуск 1.-С.156-158.

8. Алымкулов, М.С. Экологические правонарушения: причинно-следственная связь [Текст]/М.С.Алымкулов. // Проблемы совершенствования правовых средств противодействия преступности в современном обществе. //Вестник Академии МВД КР. / Сборник материалов международной научно-практической конференции, -Б., 2007. -Вып.7 -С.14-17.

9. Алымкулов, М.С. Конфликт как база экологического сознания [Текст] /М.С.Алымкулов// Вестник КНУ им.Ж.Баласагына: серия 5: труды молодых ученых. -Выпуск1. Том 3 (1-3). Б. 2007,-С.19-21.

10. Алымкулов, М.С. Экологический смысл понятий «устойчивое развитие» и «экологическая безопасность» [Текст]/М.С.Алымкулов// Гуманитарные проблемы современности./НАН КР. Институт философии и права, Б., 2007.-Выпуск 8.-С. 88-92.

11. Алымкулов, М.С. Экологиянын негиздери усулдук колдонмо/[Текст] /М.С. Алымкулов. Б., - 2009.-С.59.

12. Алымкулов, М.С. Экологическая безопасность в Кыргызской Республике [Текст] /М.С.Алымкулов.// Вестник Академии МВД КР имени генерал-майора милиции Э.Алиева, Б., 2012. -№1.-С.14-17.

13. Алымкулов, М.С.Общая экология[Текст] / М.С.Алымкулов, А.С.Алымкулова / Учебное пособие./ Институт философии и политико-правовых исследований Б., 2012. –С.114.

14. Алымкулов, М.С. «Основные перспективы развития среды человека в этико-гуманистическом процессе» [Текст]/Алымкулов М.С.// «Вестник Академии МВД КР имени генерал-майора милиции Э.Алиева». «Современные проблемы судебно-экспертной деятельности» Сборник материалов международной научно-практической конференции - Выпуск 4. Часть 2.-2012. Стр. 16-18.

15. Алымкулов, М.С. Некоторые нравственно-этические проблемы понятия «среда человека» [Текст] / М.С.Алымкулов.// «Вестник Академии МВД КР имени генерал-майора милиции Э.Алиева, Б.,2013.–№1.-С. 9-12.

16. Алымкулов, М.С. «Природа как объект философского анализа» [Текст] /М.С. Алымкулов // Гуманитарные проблемы современности. Научные труды молодых ученых. Часть1./ Выпуск 18. Институт философии и политико-правовых исследований./Б., 2013 –С.243-249.

17. Алымкулов, М.С. Экономические аспекты экологии [Текст]/М.С.Алымкулов, А.С.Алымкулова.// Гуманитарные проблемы современности. Выпуск 18. Институт философии и политико-правовых исследований. Б.,2013.Часть1.Выпуск 18.-С.249-255.

18. Тогузаков, О.А., Алымкулов, М.С. Среда человека. [Текст]/О.А.Тогузаков, М.С.Алымкулов //Монография. Б., 2013.-С. 178.

19. Алымкулов, М.С. Экологический смысл понятий: «устойчивое развитие» и «экологическая безопасность» на примерах Российской Федерации и Кыргызстана [Текст] /М.С. Алымкулов.// Актуальные проблемы в области гуманитарных наук: от теории к практике: сборник статей / под ред. И.А.Треушникова, С.Л.Ивашевского.-Н. Новгород: Нижегородская академия МВД России, // Посвященной международной научно-практической конференции «Экономическая безопасность России: социокультурное и антропологическое измерение». Выпуск 9.-2014.-С. 73-79.

20. Алымкулов, М.С. Экологическая политика современного Кыргызстана [Текст] /М.С. Алымкулов // Вестник Академии МВД КР имени генерал-майора милиции Э.Алиева. Сборник материалов международной научно-практической конференции. Б., Выпуск №2. Апрель 2014.

21. Алымкулов, М.С. Устойчивое развитие как базовый элемент экологической безопасности [Текст] / М.С.Алымкулов // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына:-специальный выпуск. Часть 1.Международная конференция 60 – летию КНУ. Б., 2014.-С.59-63.

22. Алымкулов, М.С. Экологическая безопасность как философская проблема [Текст]:/М.С.Алымкулов// Вестник Академии МВД КР имени генерал-майора милиции Э.Алиева, сборник материалов международной научно-практической конференции, посвященной 90 –летию со Дня образования Кыргызской милиции.Б.,2014.-№4.-С.31-33.

23. Алымкулов, М.С. Экологическая безопасность как предмет изучения в отечественной философии [Текст]: /М.С. Алымкулов.// Гуманитарные проблемы современности. Научные труды молодых ученых. Выпуск 20. – Б., -2014.-С.211-217.

24. Алымкулов, М.С. Природные и социально-культурные истоки экологической безопасности в условиях глобализации [Текст]/М.С. Алымкулов//Материалы международной научно-практической конференции. Наука и образование в современном мире. Караганды., РИО «Болашак-Баспа» 2015г. Том 4. С.208-211

25. Алымкулов, М.С. Анализ проблемы экологической безопасности Средневековья, Нового времени, и эпохи возрождения [Текст]/М.С. Алымкулов.// Гуманитарные проблемы современности. Научные труды молодых ученых. -Б. Выпуск 21. -2015.-С.214-218.

26. Алымкулов, М.С. Понятия «риск» и «опасность» в контексте экологической безопасности [Текст] /М.С.Алымкулов.// Гуманитарные проблемы современности. Научные труды молодых ученых. Б., -2015. Выпуск 21. –С.218-222.

27. Алымкулов, М.С. Теоретико-методологические основы исследования экологической безопасности [Текст] /М.С.Алымкулов. // Известия Национальной Академии Наук Республики Казахстан, Алматы., май-июнь -2015. №3. (301).-С.331-335.

28. Алымкулов, М.С. Анализ проблемы экологической безопасности [Текст] /М.С.Алымкулов.// Вестник Национальной Академии Наук Республики Казахстан, Алматы., 2015.- №3.-С.129-134.

29. Алымкулов, М.С. Философия экологической безопасности [Текст] /М.С. Алымкулов // Вестник института философии и политико-правовых исследований. НАН КР, Б.,2015- №3-С.31-35.

30. Алымкулов, М.С. Эволюция взглядов и современность в понимании экологической безопасности. [Текст] / М.С.Алымкулов.// Вестник института философии и политико-правовых исследований. НАН КР,Б. 2015. -№3.-С.17-22.

31. Алымкулов, М.С. Особенности экологического правонарушения и анализ сложившихся проблем [Текст] /М.С.Алымкулов.//Вестник института философии и политико-правовых исследований. НАН КР,-Б. 2016. -№2.-С.30-34.

32. Алымкулов, М.С. Философский анализ понятий «устойчивое развитие» и «экологическая безопасность» в контексте экологического подхода [Текст] / М.С.Алымкулов.// Вестник института философии и политико-правовых исследований. НАН КР, Б. 2016. -№2.-С.27-30.

33. Алымкулов, М.С. Научно-философский анализ проблемы экологической безопасности.[Текст] / М.С. Алымкулов // Журнал научных публикации аспирантов и докторантов. Курск., 2016 г. №5 (119) Май.-С.127-130.

34. Алымкулов, М.С. Экологическое правонарушение в контексте философско-правового анализа. [Текст] / М.С. Алымкулов // Журнал научных публикации аспирантов и докторантов. Курск., 2016 г. №5 (119) Май.-С.127-130.

35. Алымкулов, М.С. Историко-логический анализ понятия «экологическая безопасность» в контексте глобализирующего мира [Текст] / М.С. Алымкулов //Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, Б., 2016. -№18.Том 16.-С.73-77.

36. Алымкулов, М.С. Философский анализ понятия «природа» как социоприродной системы [Текст] / М.С. Алымкулов //Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета, 2016. -№18.Том 16.-С.77-81.

37. Алымкулов, М.С. Гуманитарные и духовные безопасности как объект исследования науки [Текст] / М.С. Алымкулов // Новая наука: проблемы и перспективы: Международное научное периодическое издание по итогам Международной научно-практической конференции (26 июля 2016 г, г. Стерлитамак). / в 2 ч. Ч.2 - Стерлитамак: АМИ, 2016. – С.168-171.

38. Алымкулов, М.С. Проблемы безопасности в учениях древнего Китая и античности [Текст] / М.С. Алымкулов // НОВАЯ НАУКА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ: Международное научное периодическое издание по итогам Международной научно-практической конференции (26 июля 2016 г, г. Стерлитамак). / в 2 ч. Ч.2 - Стерлитамак: АМИ, 2016. – С.165-168.

39. Алымкулов, М.С. Историко-логический анализ проблемы экологической безопасности в отечественной философии [Текст] / М.С. Алымкулов // Известия вузов Кыргызстана, Б., № 6, 2016. С.114-117.

40. Алымкулов, М.С. Нравственно-этические проблемы по отношению к объекту [Текст] / М.С. Алымкулов // Известия вузов Кыргызстана, Б., № 6, 2016. С.120-123.

41. Алымкулов, М.С. Устойчивое развитие и экологическая безопасность [Текст] / М.С. Алымкулов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, Б., № 6, 2016. С.134-137.

42. Алымкулов, М.С. Социально-философские проблемы экологической безопасности [Текст] / М.С. Алымкулов // Научные исследования: от теории к практике. Сборник материалов IX Международной научно-практической конференции. – Чебоксары 2016. – С.260-262.

43. Алымкулов, М.С. Проблема безопасности в донаучном миропонимании кыргызов[Текст] / М.С. Алымкулов // Материалы IX Междунар.науч.-практ.конф.-(Чебоксары:2016г.)/ редкол.: О.Н.Широков (и др.). –Чебоксары: ЦНС “Интерактив плюс”, 2016. -№3 (9).-С 141-143.

44. Алымкулов, М.С. Миф как отражения проблемы безопасности [Текст] / М.С.Алымкулов//Теория и практика современной науки. Международный научно-практический журнал. №8. (14) 2016. [http://modern-j.ru/domains_data/files/14/Alymkulov%20M.S.%20Osnovnoy%20razdel%20\(Filosofskie%20nauki\).pdf](http://modern-j.ru/domains_data/files/14/Alymkulov%20M.S.%20Osnovnoy%20razdel%20(Filosofskie%20nauki).pdf)

45. Алымкулов, М.С. Экологическая культура безопасности [Текст] / М.С. Алымкулов // Журнал научных публикации аспирантов и докторантов. Курск., 2016 г. №6 (120) Июнь.-С.51-53.

46. Алымкулов, М.С. Экологическое сознание и экологическая безопасность [Текст] / М.С. Алымкулов // Журнал научных публикации аспирантов и докторантов. Курск., 2016 г. №6 (120) Июнь.-С.54-56.

47. Алымкулов М.С. Экологическая безопасность в киргизском донаучном миропонимании [Текст] / М.С. Алымкулов // The Way of Science International scientific journal, №9 (31). 2016, Vol. II. Путь науки. Международный научный журнал, №9 (31), 2016, Том 2. Импакт-фактор журнала “Путь науки” – 0,543 (GlobalImpactFactor, Австралия). Волгоград 2016г. С.61-65.

48. Алымкулов М.С. Экологическая безопасность [Текст]/ М.С.Алымкулов // Монография. -Б., 2016. -С.246 с.

Алымкулов Марат Сапарбековичтин философия илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 09.00.11 – социалдык философия адистиги боюнча жазылган “Экологиялык коопсуздук философиялык анализдин объектиси катары” аттуу темадагы диссертациясына

РЕЗЮМЕ

Негизги сөздөр: экологиялык коопсуздук, философиялык анализ, экологиялык аң-сезим, табигый – социалдык – маданий башаты, социалдык – философиялык аспектиси, экологиялык стратегия, саясий-маданий чөйрө.

Изилдөөнүн объектиси: экологиялык коопсуздук, анын бардык көп түрдүүлүгү жана коопсуздуктун башка түрлөрү менен өз ара мамилелериндеги социалдык чындыктагы өзгөчө феномен катары изилдөө болуп эсептелет. **Изилдөөнүн предмети** болуп экологиялык коопсуздук камсыз кылуунун маңызын жана социалдык-философиялык аспектилерин изилдөө эсептелет.

Диссертациянын максаты болуп коопсуздук феноменине философиялык анализ жүргүзүү, анын тарыхы жана спецификасы менен шартталган заманбап Кыргызстандагы калыптануусунун өзгөчөлүктөрүн ачып берүү эсептелет.

Методологиялык изилдөө дүйнөнүн таанылуусунун материалистик жана диалектикалык принциптерине негизделет. Диссертациялык изилдөөнү концептуалдуу кароодо илимий изилдөөнүн жалпы принциптерин тарыхыйлуулук, системалуулук, формалдык-логикалуулук, абстракция, аналогия ж.б.у.с. колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жанылыгы Теманы иштеп чыгуу процессинде, томонку жыйынтыктар алынды. “экологиялык коопсуздук” түшүнүгүнүн маңызы ачылды; экологиялык коопсуздук маселесинин “коом-жаратылыш” системасынын өнүгүшүнүн контекстинде тарыхый-логикалык байланышы ачылып берилди; экологиялык коопсуздук маселесин философиялык рефлексиясынын маңызын ачуу зарылчылыгы негизделди; экологиялык коопсуздук маселесин чечүүдө ноосферанын мааниси ачып көрсөтүлдү; экологиялык коопсуздуктун өнүгүүсүнүн негизги түшүнүгүнүн тенденциялары анализге алынды; экология маселесин чечүүнү жөнгө сала турган «коопсуздуктун экофилософиясы» жаны предметин киргизүүгө аракет жасалды; полимаданий мейкиндиктин контекстиндеги экологиялык коопсуздуктун маңызы ачылып берилди; экологиялык коопсуздук түшүнүгүнүн калыптануусундагы экологиялык аң-сезимдин жана маданиятын ролу көрсөтүлдү; заманбап Кыргызстандагы экологиялык коопсуздуктун аксиологиялык мазмуну ачылып берилди; заманбап реалийинин контекстиндеги Кыргыз Республикасындагы экологиялык коопсуздук системасынын калыптануу процесси анализге алынды;

Колдонуу боюнча сунуштар:

Автордун жоболорун жана тыянактарын кыргызстанда экологиялык коопсуздук маселелери боюнча илимий-изилдөө иштеринде, ошондой эле, философия, политология, конфликтология, экология боюнча лекциялык жана семинардык сабактарда эффективдүү коопсуздук чараларды иштеп чыгууда пайдаланууга мүмкүн.

Колдонуучу тармактар: Изилдөөнүн жыйынтыктары экологиялык коопсуздук маселелери илимий изилдөөлөрдө жогорку окуу жайларда студенттердин экологиялык сезимдерин өнүктүрүү жана калыптандырууда окуу программаларды иштеп чыгууда пайдаланышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Алымкулова Марата Сапарбековича на тему «Экологическая безопасность как объект философского анализа», представленной на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: экологическая безопасность, философский анализ, экологическое сознание, природные-социально-культурные истоки, социально-философский аспект, экологическая стратегия, поликультурная среда.

Объектом исследования является экологическая безопасность, как особый феномен социальной действительности во всем его многообразии и взаимоотношении с другими видами безопасности. **Предметом исследования** является изучение сущности и социально-философских аспектов обеспечения экологической безопасности.

Целью диссертационной работы является философский анализ феномена безопасности, выявление особенностей его формирования в современном Кыргызстане, обусловленных его историей и спецификой.

Методологическое исследование диссертации основывается на материалистических и диалектических принципах познаваемости мира. При концептуальном рассмотрении диссертационного исследования общие принципы научного исследования составили: историзм, системный, формально-логический, абстракция, аналогия и т.д.

Научная новизна исследования. в процессе разработки диссертации получены следующие положения: раскрыта сущность понятия «экологическая безопасность»; раскрыта историко-логическая связь развития системы «общество-природа» в контексте проблем экологической безопасности; обоснована необходимость философской рефлексии сущности проблемы экологической безопасности; выявлены значение ноосферы в решении проблемы экологической безопасности; проанализированы основные тенденции в развитии понимания экологической безопасности; сделана попытка обосновать вводимый новый предмет «экофилософия безопасности», который способствовал бы решению проблем экологии; раскрыта сущность экологической безопасности в контексте поликультурного пространства; показана роль экологического мышления и культуры в формировании понятия экологической безопасности; раскрыто аксиологическое содержание экологической безопасности в современном Кыргызстане; проанализирован процесс формирования системы экологической безопасности в Кыргызской Республике в контексте реалии современности.

Рекомендации по использованию:

Положения и выводы автора могут быть использованы в научно-исследовательской работе по проблемам экологической безопасности в Кыргызстане, а также при проведении лекционных и семинарских занятий по философии, политологии, конфликтологии, экологии, при разработке мер по повышению эффективности экологической безопасности в Кыргызской Республике.

Область применения. Итоги исследования могут быть применены в научных исследованиях проблемы экологической безопасности и в процессе разработки учебных программ по формированию и развитию экологического сознания студентов вузов.

SUMMARY

Alymkulov Marat Saparbekovich's dissertation on "Ecological safety as object of philosophical analysis", presented for a degree of Doctor of Philosophical sciences, specialty 09.00.11 - Social philosophy

Keywords: Ecological safety, philosophical analysis, ecological consciousness, natural-sociocultural sources, socio-philosophical aspect, ecological strategy, multicultural environment.

The object of research is ecological safety, as special phenomenon of social reality in all his variety and interrelation with other types of safety.

The subject of research is the study of the essence and socio-philosophical aspects of ecological safety.

The aim of the research is the philosophical analysis of the phenomenon of safety, to identify the peculiarities of its formation in modern Kyrgyzstan, due to its history and characteristics.

The methodological base totaled on the materialistic and dialectical principles of knowledge. By conceptual consideration of dissertation research the general principles of scientific research were: historical method, systems, abstraction, Aristotelian method, analogy etc.

The scientific novelty of the thesis is in the process of developing the dissertation, obtained the following position:

- the essence of the concept of "environmental security", reveals historical and logical connection of development system "society-nature" in the context of environmental security issues; the necessity of a philosophical reflection of the nature problem of ecological safety; importance of the noosphere in the solution of problems of ecological safety; analyzes the main trends in the development of understanding environmental security; made an attempt to justify introducing a new subject "ecophilosophy security", which would contribute to solve environmental problem; the essence of environmental security in the context of multicultural spaces; the role of ecological thinking and culture in shaping the concept of environmental security; revealed axiological content of ecological safety in modern Kyrgyzstan; analyze the process of formation system of ecological safety in the Kyrgyz Republic in the context of the realities of the moment.

The degree of use. Positions and conclusions of author can be used in research results on the problems of ecological safety in Kyrgyzstan, and also during realization of lecture and seminars of philosophy, political science, conflictology, ecology, at development of measures on realization of effective ecological safety in Kyrgyz Republic.

Application area. Research results can be used in scientific researches of problem of ecological safety and in the development of educational program on forming and development of ecological consciousness of university's students.

Подписано в печать 20.02.17
Формат 60х84/16. Печать офсетная.
Объем 3,15 п.л. Тираж 100 экз.

Типография «Maxprint»
Адрес: 720045, г. Бишкек, ул. Ялтинская 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru